

Jan Krajczyński

Nierozzerwalność małżeństwa w doktrynie i ustawodawstwie Kościoła

Ius Matrimoniale 9 (15), 47-86

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Jan Krajczyński

Nierozzerwalność małżeństwa w doktrynie i ustawodawstwie Kościoła

Wprowadzenie

Pośród instytucji prawnych wyjątkową i niezastąpioną wartość posiada instytucja małżeństwa. Powstała w wyniku przymierza małżeńskiego wspólnota całego życia mężczyzny i kobiety, będąca podstawą i początkiem wszelkiej społeczności ludzkiej, stanowi zarazem, jak stwierdzają Ojcowie Soboru Watykańskiego II, istotny czynnik warunkujący trwanie rodzaju ludzkiego, rozwój osoby i wieczny los poszczególnych członków rodziny, godność, stałość, pokój i pomyślność samej rodziny oraz całego społeczeństwa¹.

Kościół, ze swej strony i w zakresie swych kompetencji, zawsze usiłował małżeństwo i rodzinę otaczać opieką, również przy pomocy odpowiedniego prawodawstwa. Wskazując na naturę i cele wspólnoty życia i miłości małżeńskiej, nauczał On przede wszystkim, że małżeństwo nie jest instytucją czysto ludzką. Podkreślając boskie pochodzenie małżeństwa, Kościół przypominał, iż kieruje się ono Bożymi prawami. Wreszcie, potwierdzając naukę Jezusa Chrystusa o jedności i nierozzerwalności małżeństwa, niezmiennie głosił, iż w wyniku zgody małżeńskiej, przez którą małżonkowie wzajemnie się sobie oddają i przyjmują, powstaje między nimi węzeł z natury swej wieczysty i wyłączny.

Zarazem, jako autentyczny interpretator norm ustanowionych przez Stwórcę, prawodawca kościelny określał warunki ważnego zawarcia małżeństwa. Rezultatem owego procesu formowania się zasad

¹ Zob. Acta Concilii Vaticani II. Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis *Gaudium et spes* nr 48. AAS 58: 1966, s. 1067n. Tłum. polskie: Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje. Pallotinum 1986, s. 379-405.

chroniących instytucję małżeństwa i osoby nupturientów jest m.in. materialne i procesowe prawo małżeńskie, promulgowane przez Jana Pawła II w Kodeksie Prawa Kanonicznego i Kodeksie Kanonów Kościołów Wschodnich.

Nie sposób jednak nie zauważyć, że małżeństwo, od którego trwałości i pomyślności zależy dobro poszczególnych osób, dobro rodziny i dobro społeczeństwa, w dobie współczesnych głębokich przemian społecznych narażone jest na wiele groźnych niebezpieczeństw. Wśród nich szczególnie niepokojącymi są: upowszechniająca się mentalność rozwodowa, odchodzenie od koncepcji małżeństwa o charakterze trwałym i sakralnym ku czysto laickiemu i indywidualistycznemu pojmowaniu tego związku, mniej poważne i wiążące traktowanie umowy małżeńskiej i wynikających z niej zobowiązań, zamknięcie małżeństwa i rodziny wyłącznie w sferze spraw prywatnych.

Taki kontekst społeczny stawia przed Kościołem konieczność podjęcia na nowo wysiłku doktrynalnego i duszpasterskiego, którego efektem winno być ukazanie „blasku” rzeczywistości małżeństwa. W procesie poznawania prawdy o małżeństwie nie sposób pominąć kolejnych etapów kształtowania się doktryny i dyscypliny kościelnej w tym względzie. Prezentowany tekst jest właśnie taką próbą; przedstawia nierozzerwalność małżeństwa w jej rozwoju historycznym. Autor czyni to z zastosowaniem metody historyczno-prawnej.

1. Nierozzerwalność małżeństwa w literaturze patrystycznej

Analizując wypowiedzi pisarzy wczesnochrześcijańskich na temat trwałości wspólnoty małżeńskiej nie możemy zapomnieć, iż małżeństwa zawierane w tamtych czasach, również przez chrześcijan, były kontraktami prywatnymi, regulowanymi przez prawa i zwyczaje różnych narodów². Kościół nie posiadający jeszcze wówczas własnej dyscypliny w tej materii³, uznając prawa stanowione „przez Cezara”⁴,

² Zob. J. Bernhard. *Théologie et droit matrimonial*. „Revue de Droit Canonique” 39: 1989, s. 70-71; Ch. N. Cochrane. *Chrześcijaństwo a kultura antyczna*. Warszawa 1960, s. 321-322.

³ Zob. R. Charland. *La dispense du mariage non consommé*. „Revue de Droit Canonique” 18: 1968, s. 30-33.

⁴ Zob. Mt 22, 21.

nie podważał legalności takich związków. Pamiętając wszakże o Bożym pochodzeniu instytucji małżeństwa nie przestawał zarazem domagać się respektowania zasad ewangelicznych, bardziej obligujących niż „cesarskie”⁵. Jedną z trosk pierwotnego Kościoła, funkcjonującego w społecznościach państwowych legalizujących rozwody, były wysiłki zmierzające do uznania i uszanowania dozgonnego charakteru wspólnoty małżeńskiej⁶. Wyrazem tego było m.in. systematyczne przypomnianie przez pasterzy i pisarzy kościelnych nauki Chrystusa o nierozzerwalności małżeństwa oraz stanowcze potępienie szerzących się w społeczeństwie niewierności małżeńskich, rozwodów i repudiacji żon⁷.

1.1. Świadczenia patrystyczne od czasów apostołskich do Soboru powszechnego w Nicei

Szczególnie ważnymi są dla nas świadectwa przekazane przez najstarszych świadków wiary i dyscypliny Kościoła, żyjących i tworzących w pierwszych gminach chrześcijańskich. Pochodzące z tego okresu interpretacje orędzia ewangelicznego i apostołskiego oraz relacje na temat karności kościelnej pozwalają nam poznać zarówno stanowisko pierwotnego Kościoła w sprawie trwałości małżeństwa, jak i konkretne formy oddziaływania ówczesnej hierarchii kościelnej na ewentualne nadużycia czy błędne rozumienie interesującej nas kwestii.

Najstarsze spośród zachowanych i znanych nam starożytnych świadectw, traktujących o małżeństwie, „Pasterz” *Hermasa* (ok. 140-155),

⁵ Dz 4, 19; Zob. także H. Paprocki. Kanoniczna i liturgiczna strona małżeństwa na chrześcijańskim Wschodzie w pierwszym tysiącleciu. „Vox Patrum” 8-9: 1985, s. 311-319.

⁶ Zob. J. Gaudement. *L'Eglise dans L'Empire Romain (IV-V siècles)*. T. 3. Paris 1958, s. 511; M. Simon. *Cywilizacja wczesnego chrześcijaństwa /I-IV w./*. Warszawa 1979, s. 225n.

⁷ Zdaniem H. Kupiszewskiego, chrześcijaństwo w IV i V wieku było jeszcze za słabe, by wprowadzić do systemu prawa rzymskiego głoszoną przez Kościół zasadę o nierozzerwalności małżeństwa. Cesarze rzymscy, od Konstantyna po Justyniana, stali na stanowisku, że małżeństwo jest rozwiązalne, i jeśli nawet ograniczali w swych konstytucjach swobodę wstępowania w ponowne związki małżeńskie, to czynili to jedynie z racji na szeroko pojęte interesy dzieci pochodzących z pierwszego małżeństwa. H. Kupiszewski. *Powtórne małżeństwo w konstytucjach cesarzy rzymskich w IV i V wieku*. „*Analecta Cracoviensia*” 7: 1975, s. 349-365; Zob. także W. Panecki. *Secundae nuptiae w życiu i prawie starożytnych chrześcijan*. „*Prawo Kanoniczne*” 14: 1971, nr 1-2, s. 253-265.

negując możliwość otrzymania rozwodu i zawarcia nowego związku małżeńskiego potwierdza zarazem istnienie w pierwotnym Kościele instytucji separacji. Hermas obok wezwania skierowanego do małżonków, aby wytrwali w wierności, przytacza między innymi odpowiedź na pytanie: czy cudzołóstwo jednej ze stron daje prawo do zawarcia nowego związku małżeńskiego. Autor kategorycznie odrzuca taką możliwość zaznaczając, iż czyn taki upoważnia jedynie do separacji między małżonkami. Oddalenie niewiernego współmałżonka jest obligatoryjne, jeśli fakt cudzołóstwa jest znany drugiej stronie, a osoba, która dopuściła się tego grzechu, trwa w nim nadal nie wyrażając przy tym stosownej skruchy⁸. Mąż, który nie oddaliłby wiarołomnej żony, ściąga na siebie jej winę.

Poglądy autora „Pasterza” podziela, żyjący w tym samym czasie, jeden z najznamienszych apologetów wczesnochrześcijańskich, św. Justyn (+ ok. 165). W adresowanych do cesarza Antonina Piusa „Apologiach”, odrzucając oskarżenia podnoszone przez współczesnych przeciwko chrześcijanom, przedstawia podstawowe informacje na temat religii chrześcijańskiej. Odwołując się do praw obowiązujących wśród uczniów Chrystusa podkreśla, iż są one bardzo precyzyjne i drobiazgowo. Przykładowo wskazuje między innymi na zasady dotyczące wierności małżeńskiej. Odwołując się do Mt 5, 28-29; 32b, zauważa, iż Ewangelia nie poprzestaje jedynie na potępieniu cudzołóstwa, ale neguje nawet samo pragnienie jego popełnienia. Cudzołóstwem takim, pod-

⁸ „Jeśli kto ma żonę, która wierzy w Pana, i przekonał się, że ona popełniła cudzołóstwo, czy grzeszy mąż, jeśli dalej żyje z nią razem? Odpowiedział: Tak długo, póki nie wie, nie grzeszy. Jeśli zaś mąż dowie się o jej grzechu, a niewiasta nie pokutuje, ale trwa w swym poróbstwie i mąż dalej z nią żyje razem, staje się współwinny jej grzechu i bierze udział w jej cudzołóstwie. Pytałem: jakże więc, o Panie, ma postąpić mąż, jeżeli żona trwa w swej namiętności? Odrzekł: Niechże ją oddali, a mąż niech żyje samotny”. Hermas. Pastor. II. 4. PG 2. 919. Przekład polski: A. Lisiecki. Pisma Ojców Kościoła. T. 1. Poznań 1924, s. 320; Zob. także C. Munier. *L'échec du mariage dans l'Eglise ancienne*. „Revue de Droit Canonique” 38: 1988, s. 28n.

⁹ „[...] Qui ducit repudiata[m] ab altero viro, moechatur. (Mt 19. 20). Quemadmodum etiam ii qui ex lege humana duplex matrimonium ineunt, ita et qui mulierem ascipiunt ad concupiscendum eam, peccatores sunt apud Magistrum nostrum. Non enim is solum ab eo ejicitur, qui re et actu moechatur, sed etiam qui moechari vult, quippe cum deo non facta solum, sed etiam cogitata pateant [...]” Iustinus. *Apologia prima pro christianis* 15. PG 6. 350; Zob. także A. Miotek. *Nierozzerwalność małżeństwa w nauczaniu Ojców Kościoła*. „Colloquium Salutis” 10: 1978, s. 184; P. Nautin. *Divorce et remariage dans la tradition de l'Eglise latine*. „Recherches de Science Religieuse” 62: 1974, s. 14; C. Munier. *L'échec du mariage dans l'Eglise ancienne*, jw., s. 30.

kreśla św. Justyn, jest wzięcie za żonę kobiety oddalonej przez męża⁹. Przyczyną jej oddalenia, zauważa, może być, obok niewierności małżeńskiej, dobro wiary strony ochrzczonej¹⁰.

Atenagoras, chrześcijański filozof z Aten, w „Prośbie za chrześcijanami”, skierowanej ok. 177 r. do Marka Aureliusza i jego syna Kommodusa, odpierając zarzuty przeciw chrześcijanom, między innymi odnosi się do kwestii nierozzerwalności małżeństwa. Nazywając zawarcie powtórnego związku małżeńskiego „przywoitym cudzołóstwem”, zachęca do pozostania w „jedynym małżeństwie”¹¹.

Teofil Antiocheński, apologeta grecki z II wieku, w trzeciej księdze „Do Autolika”, napisanej wkrótce po 180 r., zwalczając oskarżenia pogan, dotyczące rzekomej niemoralności chrześcijan, wspomina między innymi o życiu małżeńskim swych braci w wierze. Akcentując monogamiczny i trwały charakter małżeństw zawieranych przez członków gmin chrześcijańskich przypomina o obowiązującym wszyskich zakazie powtórnego wstępowania w związki małżeńskie. Powołując się na słowa Ewangelii według św. Mateusza, zaznacza, iż cudzołóstwo popełnia zarówno ten, kto bierze za żonę kobietę oddaloną przez męża, jak i ten, kto – poza wypadkiem nierządu – dopuszcza się repudiacji swej małżonki¹².

Stanowisko wspomnianych wyżej apologetów podzielają dwaj twórcy i czołowi przedstawiciele starochrześcijańskiej szkoły teologicznej w Aleksandrii: *Klemens Aleksandryjski* (+ ok. 212) i *Orygenes* (185 – ok. 254). Autor „Kobierców”, poddając subtelnej analizie najważniejsze tezy chrześcijaństwa, istotę przynależności do niego i konsekwencje z tego wyboru wypływające, podnosi między innymi kwestię życia małżeńskiego. Powołując się na słowa Biblii, dowodzi, iż więź istniejąca między mężem i żoną jest nierozzerwalna. Wyrazem tej jedności łączącej małżonków jest wspólne zamieszkanie stron. Kto oddala swoją żonę, jest odpowiedzialny za jej cudzołóstwo. Każdy nowy związek zawarty za życia współmałżonka jest cudzołóstwem. Negując możliwość zawarcia powtórnego małżeństwa Klemens dopuszcza repudiację niewiernej małżonki. Zaleca przy tym, aby żona, oddalona z racji popeł-

⁹ Iustinus. *Apologia secunda pro christianis* 2. PG 6. 442n.

¹¹ „Kim lub jakim się kto urodził, niech takim pozostanie. To odnosi się także do jedynego małżeństwa, powtórne bowiem jest przywoitym cudzołóstwem”. *Athenagoras. Legatio pro christianis* 33. PG 6. 968.

¹² *Theophilus. Ad Autolicum* 3.13. PG 6. 1140.

nionego cudzołóstwa, po wypełnieniu stosownej pokuty, powróciła do swego męża¹³.

O ewentualnej repudiacji małżonki wspomina również, broniący małżeństwa i jego trwałości Orygenes¹⁴. Jego zdaniem, wystarczającą przyczyną do oddalenia żony, obok, wskazanej przez Pismo św., niewierności, wydaje się być również próba popełnienia przez nią małżonkobójstwa, zabójstwo poczętego w małżeństwie dziecka, czy jakaś inna zbrodnia¹⁵. Separacja taka nie upoważnia jednak do zawarcia nowego związku małżeńskiego. Chociaż, jak zauważa autor, przełożeni niektórych Kościołów pozwalają niewieście wyjść ponownie za mąż¹⁶, to małżeństwo zawarte w takich okolicznościach jest nieważne. Praktyki te, trzykrotnie podkreśla Orygenes, są sprzeczne z nauką Pisma św. przedstawioną przez św. Pawła Apostoła, a kobieta zawierająca takie pozorne małżeństwo, mimo zgody biskupów, jest cudzołożnicą¹⁷.

¹³ „[...] Quod autem consulit Scriptura uxorem ducere, et nec a conjugio unquam permittit discedere, legem aperte constituit: „*Non dimittes uxorem praeterquam propter fornicationem*”. Adulterium autem existimat conjugii matrimonio, dum vivit alter ex separatis. [...] „*Qui autem dimissam accepit uxorem, moechatur*”, inquit: *si quis enim dimiserit uxorem, moechatur ipsam*, hoc est, cogit eam moechari. Non solum autem qui dimisit, est ejus causa, sed etiam qui eam suscepit, praebens mulieri peccandi occasionem; si enim non suscipiat, revertetur ad virum. [...] Quae enim est fornicata, vivit quidem peccato, sed mortua est mandatis: quae autem ducta est poenitentia, ut quae sit iterum generata per vitae conversionem, habet vitae regenerationem; mortua quidem vetere fornicatrice, in vitam autem rursus ingressa ea, quae genita est per poenitentiam.” Clemens Alexandrinus. Stromata II. 23. PG 8. 1095-1098; Zob. także Tamże III. 6. PG 8. 1150-1154; M. Mees. Clemens von Alexandrien *Eber Ehe und Familie*. „Augustinianum” 17: 1977, s. 113-131.

¹⁴ Życie w małżeństwie, zdaniem Orygenes, jest środkiem pozwalającym chrześcijańskim małżonkom osiągnąć prawdziwą wolność i doskonałość. Mimo, iż jest ono drogą trudniejszą, niż trwanie w dziewictwie, staje się ono dla chrześcijan, naśladowujących związek Chrystusa z Kościołem, szansą prowadzącą do osiągnięcia zbawienia. Zob. H. Crouzel. *Virginité et mariage selon Origène*. Paris 1963, s. 132-169; Tenże. *Orygenes*. Bydgoszcz 1996, s. 205-207.

¹⁵ Można by też zapytać, snuje rozważania Orygenes, czy nie powinno się oddalić żony także z innych powodów, a nie tylko wtedy, gdy została pochwyciona na cudzołóstwie, np., gdy usiłowała otruć męża lub, gdy podczas nieobecności męża dopuściła się zabójstwa dziecka poczętego wspólnie z mężem, albo z powodu jakiejś innej zbrodni. Zob. Orygenes. *Commentarius in Evangelium Matthei* 14. 23. PG 13. 1248.

¹⁶ Tymczasem przełożeni poszczególnych Kościołów, zauważa Orygenes, wbrew nakazowi Pisma, jeszcze za życia mężczyzny pozwalali niewieście wyjść ponownie za mąż. Zob. Tamże 14. 23. PG 13. 1245.

¹⁷ Tamże 14. 23-24. PG 13. 1245; 13. 1249; Zob. także C. Munier. *Le témoignage d'Origène en matière de remariage après séparation*. „Revue de Droit Canonique” 28: 1978, s. 15-29; Tenże. *L'échec du mariage dans l'Eglise ancienne*, jw., s. 30-32.

Bardziej wymagającym okazuje się tutaj biskup Kartaginy, św. Cyprian (ok. 210-258). Potępiając praktyki oddalania współmałżonka zakazuje żonom opuszczania swych mężów. W razie faktycznej repudiacji, podkreśla teolog, obie strony powinny pozostać w separacji¹⁸.

Zycie małżeńskie i wynikające z niego konsekwencje społeczne i moralne interesują również *Tertuliana* (ok. 150 – ok. 220). Będąc człowiekiem nie znającym kompromisów i zwalczającym wszelkie przejawy rozluźnienia w Kościele, stanowczo odrzuca on możliwość ponownego zawarcia związku małżeńskiego. Twierdzi, iż drugie małżeństwo jest niedozwolone ani za życia, ani po śmierci jednej ze stron¹⁹. W pismach należących do montanistycznego okresu jego działalności, tj. w „Przeciw Marcjonowi”²⁰, w „Napomnieniu o czystości”²¹ oraz w „O jednożeństwie”²², potępia takie związki, określając je jako „swego rodzaju nierząd”²³. Cudzołóstwo zaś, obok zabójstwa i odstępstwa od wiary²⁴, zalicza do grzechów, które nie mogą być odpuszczone. Kategorycznie odrzucając ponowne małżeństwo Tertulian uznaje zarazem za legalny rozwód, będący następstwem niewierności małżeńskiej. Interpretując klauzule św. Mateusza Ewangelisty twierdzi, iż cudzołóstwo faktycznie powoduje rozerwanie węzła małżeńskiego, a następu-

¹⁸ Zob. Cyprianus. Ad Quirinium, Testimoniorum libri tres adversus Iudaeos 3. 90. Corpus Scriptorum Ecclesiarum Latinorum 3. 1. 185.

¹⁹ Stanowisku temu zdaje się przeczyć prośba Tertuliana, skierowana do jego żony, w której zwraca się do niej, aby po jego śmierci pozostała wdową albo poślubiła chrześcijanina. Tekst ten pozwala nadto stwierdzić, iż Tertulian, mimo wydania polecenia powstrzymania się od wstępowania w nowy związek, dopuszcza możliwość zawarcia ponownego małżeństwa przez tych, którzy są rozwiedzeni: „Proxime tibi, dilectissima in domino conserva, quid feminae sanctae matrimonio quacunq[ue] sorte adempto sectandum sit, ut potui prosecutus sum. Tunc ad secunda consilia convertamur, respectu humanae infirmitatis, quarundam exemplis admonentibus, quae divortio vel mariti excessu oblata continentiae occasio ne non modo abiecerint opportunitatem tanti boni, sed ne in nubendo quidem disciplinae meminisse voluerunt, ut in Domino (I Co. 7, 39) potissimum nuberent”¹⁹. Tertullianus. Ad uxorem II. 1. PL 1. 1303.

²⁰ „Chrystus zakazuje rozvodu mówiąc: ęKaždy, kto oddała swoją żonę, a bierze inną, popełnia cudzołóstwo. I kto oddaloną przez męża bierze za żonę, popełnia cudzołóstwo”²⁰. I tak zarówno zakazuje rozvodu jak i oświadcza, że niedozwolone jest małżeństwo z rozwiedzioną”²⁰. Tertullianus. Adversus Marcionem 4. 34. PL 2. 474. Tłum. polskie: S. Ryznar. Przeciw Marcjonowi. Warszawa 1994, s. 226; Zob. także Dec. c. Ragni z 04. 03. 1986 r. RRDec. 78: 1986, s. 164.

²¹ Tertullianus. De exhortatione castitatis. PL 2. 913nn.

²² Tertullianus. De monogamia. PL 2. 929nn.

²³ Tertullianus. De exhortatione castitatis 4. PL 2. 919.

²⁴ Tertullianus. De poenitentia 2. PL 1. 1226; Zob. także Tenze. De pudicitia. PL 2. 979nn.

jący w wyniku oddalenia niewiernej żony rozwód jest usprawiedliwiony przez Boga²⁵.

Zdaniem *Laktancjusza* (ok. 250-330) natomiast oddalenie żony połączone z zamiarem zawarcia nowego związku małżeńskiego nie jest niczym innym jak cudzołóstwem. Podobnie, cudzołóstwem jest posłubienie oddalanej przez męża żony. Bóg, uzasadnia autor „Bożych nauk”, nie chce rozdzielania tego, co jest jednym ciałem²⁶.

Rekapitulując możemy stwierdzić, iż świadectwa na temat trwałości małżeństwa, przekazane przez Ojców i pisarzy kościelnych z pierwszych trzech wieków istnienia Kościoła, są dość zgodne²⁷. Autorzy ci mówiąc o oddaleniu niewiernego współmałżonka nie wspominają nic o możliwości zawarcia przez którąkolwiek ze stron nowego związku²⁸. Przeciwnie – przyzwalając, a niekiedy nawet nakazując przeprowadzenie separacji po popełnieniu cudzołóstwa przez jedną ze stron, stanowczo potępiają, jako grzeszny, nowy związek małżeński²⁹. Odosob-

²⁵ „Sprawiedliwy rozwód ma zwolennika i w Chrystusie. [...] Poza przyczyną cudzołóstwa ani Stwórca nie rozdziela, co sam -jak wiadomo- złączył. [...] Masz więc przykład Chrystusa idącego ochoczo i wszędzie w ślady Stworzyciela tak i w zezwaniu na rozwód, jak i w jego zakazywaniu. Masz w Nim i Obrońcę zatroskanego o małżeństwa, choćby się z tym nie wiedzieć jak zechciał kryć, bo On ani nie chce rozdzielać nimi związanych, gdyż zakazuje rozwodów, ani nie chce, by się w nich kalali i w tym wypadku pozwala na rozwód”. Tertullianus. *Adversus Marcionem* 4. 34. PL 2. 474. Tłum. polskie: S. Ryznar. *Przeciw Marcjonowi*. Warszawa 1994, s. 226n; Zob. także J. Gaudement. *Zasada nierozzerwalności małżeństwa od początków chrześcijaństwa do XII wieku*. „Prawo Kanoniczne” 21: 1978, nr 3-4, s. 120; P. Mattei. *Le divorce chez Tertullien*. „Revue des Sciences Religieuses” 60: 1986, s. 207-234.

²⁶ „Haec sunt quae ad continentiam praecipuntur a deo. Sed tamen, ne quis divina praeccepta circumscribere se putet posse, adduntur illa, ut omnis calumnia et occasio fraudis removeatur, adulterum esse, qui a marito dimissam duxerit et eum qui praeter crimen adulterii uxorem dimiserit, ut alteram ducat: dissociari enim corpus et distrahi Deus noluit; praetera non tantum adulterium esse vitandum, verum etiam cogitationem [...]” Lactantius. *Divinae institutiones* VI. 23. PL 6. 721; Zob. także Tenże. *Epitome* 17. *Corpus Scriptorum Ecclesiarum Latinorum* 19. 749.

²⁷ Po Apostołach, stwierdza Leon XIII, święci Ojcowie, dzięki którym jako sadownikom, podlewającym, budowniczym, pasterzom i karmicielom wzrósł święty Kościół, cieszą się wielką powagą, ilekroć wszyscy jednomyślnie wyjaśniają jakiś tekst Biblii jako odnoszący się do nauki wiary czy obyczajów. Zob. Leo XIII. *Litt. enc. Providentissimus Deus* nr 7. *Fontes* T. 3, s. 419-420.

²⁸ Zob. W. Góralski. *Instytucja małżeństwa w starożytnym prawodawstwie kościelnym* (III-VI w.). „*Vox Patrum*” 8-9: 1985, s. 275-294; J. P. Arendzen. *Ante Nicene interpretations of the saying on divorce*. „*The Journal of Theological Studies*” 20: 1919, s. 230-241; P. Stockmeier. *Scheidung und Wieder-verheiratung in der alten Kirche*. „*Theologische Quartalschrift*” 151: 1971, s. 39-51; H. Crouzel. *L'Eglise primitive face au divorce. Du premier au cinquième siècle*. Paris 1971, s. 11-12.

²⁹ Wypada tu zauważyć, iż Kościół starożytny niezbyt przychylnie odnosił się do jakichkolwiek powtórných związków małżeńskich. Choć uznawał za ważne i godziwe małżeństwa

nionym jest tu jedynie świadectwo Tertuliana legalizujące rozwód, będący następstwem niewierności małżeńskiej³⁰.

1.2. Świadectwa Ojców łacińskich z IV i V wieku

Do wspomnianych wyżej świadectw Ojców Kościoła sprzed Soboru powszechnego w Nicei dodajmy nowe, powstałe w IV i V wieku. Większość spośród nich potwierdzając dotychczasowe stanowisko Kościoła na temat nierozzerwalności małżeństwa uzupełnia je nową argumentacją. Trzy spośród tych świadectw to głosy dopuszczające zawarcie powtórnego małżeństwa.

Św. *Hilary* (ok. 315-367), biskup Poitiers i gorliwy obrońca Kościoła przed wpływami arianizmu, opowiada się za legalizacją rozwodu. Jedyną przyczyną rozpadu wspólnoty małżeńskiej (*desinendi a coniugio*), zaznacza, może być niewierność żony. Strona niewinna, dodaje autor „Krótkiego komentarza Ewangelii św. Mateusza”, może zawrzeć w takiej sytuacji nowe małżeństwo. Mąż oddalający żonę w celu poślubienia innej sam dopuszcza się cudzołóstwa narażając zarazem oddaloną na popełnienie tego grzechu³¹.

Stanowisko św. Hilarego podziela żyjący w IV w., anonimowy komentator „Listów św. Pawła Apostoła”, określane przez patrologów jako *Ambrojjaster*. W swym komentarzu do 1 Kor 7, 10-11 uznaje on separację oraz prawo męża do ponownego wstąpienia w związek małżeński. Mąż, będący głową żony, zauważa *Ambrojjaster*, opuszczając grzeszną kobietę, może pojąć inną za żonę. Prawa tego nie posiada żyjąca w separacji żona. Może ona opuścić męża, kiedy ten źle

wdów i wdowców, bardziej pochwalał tych, którzy decydowali się przeżywać swe wdowieństwo w samotności.

³⁰ Teza ta pochodzi z potępionego przez Kościół, montanistycznego okresu twórczości Tertuliana.

³¹ „*Dictum est autem: Quicumque dimiserit uxorem suam, det illi repudium. Ego autem dico vobis: quia omnis, qui dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam moechari, et qui dimissam duxerit, adulterat.* Aequitatem in omnes concilians, manere eam maxime in coniugiorum pace praecepit, legi addens plura, nihil demens, nec sane profectus argui potest. Nam, cum lex libertatem dandi repundii ex libelli auctoritate tribuisset, nunc marito fides evangelica non solum voluntatem pacis indixit, verum etiam reatum coactae in adulterium uxoris imposuit, si alii ex discessionis necessitate nubenda sit, nullam aliam causam *desinendi a coniugio* praescribens quam quae virum prostitutae uxoris societatae pollueret”. *Hilarius Pictaviensis. Commentarius in Evangelium Mathaei* 4. 22. PL 9. 939.

postępuje; nie ma jednak prawa do powtórnego małżeństwa. Jeśli trudno jej trwać w samotności, niech pogodzi się z mężem i wróci do niego³².

Podobne stanowisko zajmuje św. Chromacjusz (+ ok. 408), biskup Akwilei. W swoich „Objaśnieniach do Ewangelii według św. Mateusza”, obok potępienia tych, którzy oddalają swe żony z zamiarem zawarcia nowych małżeństw, zezwala na rozwód w przypadku niewierności małżonki. Tym, którzy przez nielegalną repudiację żony ośmielili się znieważyć wspólnotę małżeńską, ustanowioną przez Boga, prawo, zaznacza autor, zabrania wstępowania w nowe związki małżeńskie. Mogą natomiast zawrzeć powtórne małżeństwo ci, których żony, poprzez fakt dopuszczenia się cudzołóstwa, okazały się niegodne dzielić z nimi swe życie³³.

Zdecydowanym rzecznikiem nierozzerwalności małżeństwa jawi się biskup Mediolanu, św. Ambroży (333-397). Małżonkowie, stwierdza, są „jednym ciałem”. Ilekroć jeden z nich porzuca drugiego, tym samym jakby przepoławiał własne ciało. Odejście każdej ze stron jest cudzołóstwem. Takim samym grzechem jest wzięcie za żonę kobiety oddalonej przez męża. I chociaż, jak zauważa autor „Wykładu Ewangelii według św. Łukasza”, działanie takie sankcjonuje prawo cesarskie, nie znajduje

³² „[...] Hoc apostoli consilium est, ut si discesserit propter malam conversationem viri, iam inupta maneat. [...] Quodsi continere se, inquit, non potest, quia pugnare non vult contra carnem, viro reconcilietur. Non enim permittitur mulieri, ut nubat, si virum suum causa fornicationis dimiserit aut apostasiae aut si illicite impellente lascivia usum quaerat uxoris, quia inferior non omnino hac lege utitur qua potior. Si tamen apostatet vir aut usum quaerat uxoris inuertere, nec alii potest nubere mulier nec reverti ad illum. [...] Viro licet ducere uxorem, si dimiserit uxorem peccantem; quia non ita lege constringitur vir, sicut mulier; caput enim mulieris vir est”. Ambrosiaster. Commentarius in epistulas Paulinas. In epistulam primam ad Corinthios 7. 11. Corpus Scriptorum Ecclesiarum Latinorum 81. 75.

³³ „[...] In omnibus Dominus ac Salvator noster legis antiquae iura reformat in melius. [...] Iubet namque matrimonii castum coniugium indissolubili lege servari, ostendens coniugii legem a se esse primitus institutam. Ipse enim ait: *Quod ergo Deus coniunxit in unum, homo non separet*. Quo dicto et passivam Iudaeorum licentiam et stultam ac miserabilem Manichaeorum praesumptionem, qui negant a Deo esse coniugia, huius sententiae pronuntiatione damnavit dicens *excepta causa fornicationis* uxorem non licere dimitti, aperte demonstrans eum contra Dei agere voluntatem, qui matrimonium a Deo iunctum illicita divortii separatione temerare praesumpserit. Unde non ignorent quam grave apud Deum damnationis crimen incurrant, qui per effrenatam libidinis voluptatem (absque fornicationis causa) dimissis uxoris in alia volunt transire coniugia. [...] Sed sicuti uxorem caste ac pure viventem dimittere fas non est, ita quoque adulteram dimittere permissum est, quia ipsa mariti consortio fecit se indignam, quae in corpus suum peccando, Dei templum ausa est violare”. Chromatius. Tractatus in Evangelium S. Matthaei 10. PL 20. 351.

je ono potwierdzenia w prawie Bożym³⁴. Węzeł małżeński może jednak być rozerwanym. Może to (*coniugium solutio*)³⁵ nastąpić w przypadku odejścia małżonka niewierzącego³⁶ bądź w sytuacji dopuszczenia się cudzołóstwa przez jedną ze stron³⁷.

Równie stanowczym obrońcą trwałości małżeństwa jest autor „Wulgaty”, św. Hieronim (ok. 347-420). Przypominając o boskim pochodzeniu instytucji małżeństwa, monogamii, równych prawach małżonków i posłuszeństwie Bożemu prawu stara się zarazem uporządkować terminologię dotyczącą życia małżeńskiego³⁸. W kwestii nas interesującej między innymi tak pisze: „Cudzołożnicą jest kobieta, która za życia męża wychodzi za innego. [...] Dopóki mąż żyje, choćby był cudzołożnikiem czy sodomitą, choćby był obarczony wszelkimi występkami i przez żonę, z powodu tych przestępstw opuszczony, uważany jest za męża tej, której innego męża brać nie wolno”³⁹. Kobieta może być wypędzona jedynie z powodu nierządu, a jeśli już została wypędzona, nie ma prawa, za życia swego męża, poślubienia innego mężczyzny. „Cokolwiek nakazane jest mężczyznom, to samo odnosi się i do kobiet. Nie może bowiem być oddalona żona cudzołożna, a mąż niewierny za-

³⁴ „Dimittis ergo uxorem quasi iure sine crimine et putas id tibi licere, quia lex humana non prohibet. Sed divina prohibet; qui hominibus obsequeris, deum verere. Audi legem domini, cui obsequuntur etiam qui leges ferunt: *Quae Deus coniunxit homo non separet*. [...] Qui dimittit uxorem carnem suam scindit, dñuidit corpus”. Ambrosius. Expositio Evangelii secundum Lucam 8. 4; 8. 8. PL 15. 1766n; Zob. także J. Naumowicz. Stosunek św. Ambrożego do małżeństwa i życia rodzinnego. „Vox Patrum” 8-9: 1985, s. 135-140.

³⁵ Według P. Cruzela, zwrot „*coniugium solvendum*”, użyty przez św. Ambrożego, oznacza jedynie separację małżonków. Zdaniem P. Nautin’a natomiast, autor mówi tu o rozwodzie rozrywającym węzeł małżeński. Bardziej przekonywującą wydaje się być opinia P. Nautin’a: „Ambroise, ancien haut-fonctionnaire de l’administration imperiale, il connaissait le droit romain et la valeur des expressions juridiques. Ce n’est certainement pas par ignorance ou erreur qu’il emploie ici l’expression *coniugium solvere*, usuelle en droit romain pour signifier que le pacte matrimonial était rompu et les époux libres de se remarier”. Zob. P. Crozel. L’Eglise primitive face au divorce. Paris 1971, s. 259; P. Nautin. Divorce et remariage dans la tradition de L’Eglise latine, jw., s. 30.

³⁶ „[...] *si quis frater infidelem habet uxorem et relinquit eam. Itaque ubi est impar coniugium, addidit: quod si infidelis discedit, discedat*. Simul idem apostolus negavit legis esse divinae, ut coniugium quaecumque solvatur, nec ipse praecepit nec dedit deserenti auctoritatem, sed culpam abstulit destituto”. Ambrosius. Expositio Evangelii secundum Lucam 8. 8. PL 15. 1767n.

³⁷ „Nam cum in superioribus coniugium memoraverit non esse solvendum *nisi ex causa fornicationis* [...]” Ambrosius. De virginitate 6. 31. PL 16. 273.

³⁸ Hieronymus. Commentarius in Evangelium Mathei 19. 9. PL 26. 135.

³⁹ Hieronymus. Epistola LV. 4. PL 22. 262.

trzymany. [...]. Inne są prawa cesarskie, inne Chrystusa. Co innego nakazuje Papinianus i co innego św. Paweł. U nas, czego nie wolno kobietom, tego nie wolno także i mężczyznom⁴⁰.

Nie budzi również żadnej wątpliwości świadectwo przekazane nam przez jednego z najwybitniejszych filozofów i teologów tej epoki, św. Augustyna (353-430). Małżeństwo dwojga ochrzczonych jest dla niego obrazem doskonałej i nierozzerwalnej jedności Chrystusa z Kościołem⁴¹. Nierozzerwalność (*bonum sacramenti*) stanowi jedno z trzech istotnych dóbr każdego małżeństwa⁴². Jej źródłem jest wola Boża i sakramentalność małżeństwa⁴³. Nie negując prawa strony niewinnej do oddalenia niewiernego współmałżonka biskup Hippo-ny zastrzega, iż taka fizyczna separacja ani nie powoduje rozerwania istniejącego między stronami węzła, ani nie uprawnia do zawarcia nowego związku⁴⁴. Do zawarcia powtórnego małżeństwa nie upoważnia również separacja od małżonka nie ochrzczonego. Zresztą, jak zauważa św. Augustyn, strona, która przyjęła chrzest, powinna korzystać z możliwości życia w separacji jedynie w ostateczności, kiedy narażone są na niebezpieczeństwo jej wiara i zbawienie. Każde zawarcie powtórnego małżeństwa, konkluduje autor, jest cudzołóstwem⁴⁵.

1.3. Świadectwa Ojców greckich z IV i V wieku

Kościół prawosławny dopuszcza rozwód w wypadku cudzołóstwa pozwalając zarazem obu stronom na zawarcie nowego małżeństwa. Według wielu badaczy doktryny prawosławia źródeł wspomnianej praktyki rozwodowej należy szukać w nauczaniu Doktorów i pisarzy

⁴⁰ Hieronymus. Epistola LXXVII. 3. PL 22. 691.

⁴¹ Augustinus. De coniugiis adulterinis I. 2n. PL 40. 452n; Zob. także R. Kniters. Saint Augustin et indissolubilité du mariage. „Augustiana” 9: 1959, s. 5-11.

⁴² Augustinus. De bono coniugali 1. 3. PL 40. 375; Zob. także Dec. c. Ragni z 04. 03. 1986 r. RRDec. 78: 1986 s. 164n; Dec. c. Burke z 19. 04. 1988 r. RRDec. 80: 1988, s. 251.

⁴³ Zob. Augustinus. De coniugiis adulterinis I. 2-5. PL 40. 452.

⁴⁴ Augustinus. De fide et operibus 19. 35. PL 40. 221; Zob. także C. Munier. L'échec du mariage dans L'Eglise ancienne, jw., s. 33.

⁴⁵ Augustinus. De coniugiis adulterinis I. 2n. PL 40. 452n; Zob. także M. F. Berrouard. St. Augustin et l'indissolubilité du mariage. Evolution de sa pensée. „Studia Patristica” 11: 1971, s. 291-306; W. Eborowicz. Małżeństwo i rodzina w nauce i praktyce duszpasterskiej św. Augustyna. „Vox Patrum” 8-9: 1985, s. 141-149.

kościelnych Wschodu z IV i V wieku⁴⁶. Spróbujmy zatem przyrzeć się bliżej świadectwom patrystyki greckiej tego okresu.

Św. *Bazyli Wielki* (ok. 329-379) dostrzegając różnice między prawem ustanowionym przez Jezusa a zwyczajami istniejącymi w niektórych wspólnotach chrześcijańskich przypomina, iż zwyczaje powinny być zgodne z nauką Chrystusa. Ten zaś, zauważa biskup Cezarei Kapadockiej, poucza, by nie oddalać współmałżonka, nawet wówczas, kiedy dopuścił się grzechu⁴⁷. Żona, której małżonek żyje, ilekroć łączy się z innym mężczyzną, dopuszcza się cudzołóstwa⁴⁸. Taki sam grzech zaciąga mąż porzucający żonę w celu zawarcia nowego małżeństwa⁴⁹. Cudzołożnicy tacy, będąc „nieczystością Kościoła”, zasługują jedynie na pojęcie. Potępienia takiego, zastrzega św. Bazyli, nie ściągają na siebie porzucony przez żonę mąż i mieszkająca z nim kobieta⁵⁰.

Podobną interpretację klauzul św. Mateusza Ewangelisty znajdujemy w pismach przyjaciela św. Bazylego, biskupa Konstantynopola, św. *Grzegorza z Nazjanzu* (ok. 330-390). Jediną przyczyną separacji, podkreśla św. Grzegorz, może być niewierność żony. Każda inna przyczy-

⁴⁶ Zob. H. Crouzel. *Les Pères de l'Eglise ont-ils permis le remariage après séparation?* „Bulletin de Littérature Ecclésiastique” 70: 1969, s. 3-43; J. G. Gerhartz. *L'indissolubilité du mariage et sa dissolution par l'Eglise dans la problematique actuelle.* „Revue de Droit Canonique” 21: 1971, s. 212n; J. Opalińska. *Prawno-kanoniczne aspekty małżeństwa i rozwodu w Kościele prawosławnym.* W: *Problemy prawnicze i kanoniczne.* Pod red. S. Kasprzaka. Lublin 2002, s. 221-233.

⁴⁷ Basilius. *Epistola CLXXXVIII* 9. PG 32. 677; Zob. także Tenże. *Moralia.* Regula 73. 1-2. PG 31. 849-852.

⁴⁸ „Kobieta opuszczająca swego męża wtedy jest nierządnicą, jeśli idzie do innego mężczyzny”. Basilius. *Epistola CLXXXVIII* 9; „Żona, której mąż odszedł i nie wrócił, a która mieszka z innym, zanim dowie się o jego śmierci, dopuszcza się cudzołóstwa. [...] Kobieta, która została porzucona przez męża, według mnie, powinna pozostać samotna. Pan zabrania jej związku z innym”. Tenże. *Epistola CIC* 31-48. PG 32. 724-729.

⁴⁹ „Jeśli mąż, odłączywszy się od swej żony, łączy się z inną kobietą, sam jest cudzołożnikiem, ponieważ każe popełnić cudzołóstwo tej kobiecie; także kobieta, która mieszka z nim, jest cudzołożnicą, ponieważ pociągnęła do siebie męża innej kobiety”. Basilius. *Moralia.* Regula 73. PG 31. 849.

⁵⁰ Basilius. *Epistola CLXXXVIII* 9. PG 32. 677.

W owej tolerancji św. Bazylego dla mężów porzuconych przez żony i wstępujących, zgodnie z przepisami prawa cywilnego, w nowe związki małżeńskie, niektórzy próbowali dopatrywać się zgody autora na zawieranie powtórnych małżeństw. Tymczasem gruntowna analiza wypowiedzi biskupa Cezarei pozwala stwierdzić, iż św. Bazyli mówi jedynie o wyrozumiałości dla żyjących w takich związkach i rezygnacji z nakładania na nich przewidzianych przez Kościół kar. Autor, wielokrotnie przypominający o absolutnej nierozzerwalności małżeństwa, daleki jest tutaj od akceptowania czy pochwalania takich związków. Zob. M. M. Garijo Gueembe. *La separación matrimonial en los canones de S. Basilio.* „Salmanticensis” 27: 1980, s. 35-47.

na, choćby nawet była zalegalizowana przez prawodawstwo państwowe, nie usprawiedliwia takiego postępowania. Zresztą, jak zauważa autor, nie przewiduje tego prawo zapisane w Ewangelii. Oddalenie żony, poza wypadkiem nierządu, mogłoby ją narazić na niebezpieczeństwo popadnięcia w grzech rozpusty. Dlatego trzeba, apeluje św. Grzegorz, by mężowie cierpliwie znosili błędy i słabości swych żon⁵¹.

Św. Epifaniusz z Salaminy (ok. 315-403) wyrażając uznanie dla tych, którzy potrafią wytrwać w doskonałej monogamii, okazuje zrozumienie dla słabości tych, którzy, czy to po śmierci współmałżonka, czy też po separacji spowodowanej cudzołóstwem żony, zawarli nowe małżeństwo. Związki takie, zdaniem autora „Apteczki”, są legalne, a Kościół, choć ich nie pochwała, nie potępia też tych, którzy w nie wstępują⁵².

Św. Jan Chryzostom (ok. 349-407) porównuje węzeł łączący małżonków do więzów krępujących ciała niewolników. Tak jak uciekający niewolnicy ciągną za sobą łańcuch, którym są skuci, tak i ci, którzy porzucają swego współmałżonka, ciągną za sobą łańcuch małżeńskich zobowiązań, który ich oskarża. Z zobowiązań tych nie zwalnia ani list rozwodowy, ani odejście z domu męża, ani pożycie z osobą trzecią; nabyty dom można sprzedać, z poślubioną kobietą nie można się rozwieść⁵³. Wraz z dopuszczeniem się przez żonę grzechu cudzołóstwa ona „staje się żoną niczyją”, on zaś „przestaje być jej mężem”, a łączący ich węzeł małżeński ulega rozerwaniu⁵⁴. W takiej sytuacji mąż może oddalić niewierną żonę lub jej przebaczyć. Patriarcha Konstantynopola, powołując się na autoritet św. Pawła, proponuje to drugie rozwiązanie. Skoro Apostoł narodów, zauważa św. Jan, pozwala żonie pogance pozostawać pod wspólnym dachem z małżonkiem ochrzczonym, to czy złem będzie przebaczenie żonie wiarołomnej i pozostawienie jej przy mężu? Czyż brak wiary, pyta biskup, nie jest większą niedoskonałością niż grzech cudzołóstwa?⁵⁵

⁵¹ Celem oddalenia niewiernej żony, zdaniem św. Grzegorza, jest ustrzeżenie rodu przed skalaniem. Zob. Gregorius Nazianzenus. Oratio XXXVII 8. PG 36. 292.

⁵² Epiphanius. Haereses 59. PG 41. 1025; Zob. także P. Nautin. Divorce et remariage chez Saint Epiphane. „Vigiliae Christianae” 37: 1983, s. 157-173; H. Crouzel. Encore sur divorce et remariage chez Epiphane. „Vigiliae Christianae” 38: 1984, s. 271-280.

⁵³ Zob. Ioannes Chrysostomus. De libello repudii 3. PG 51. 221; Tenże. Homiliae in Matthaicum 17. 4. PG 57. 259.

⁵⁴ Ioannes Chrysostomus. Homiliae in primam ad Corinthios 19. 5. PG 61. 154.

⁵⁵ Tamże; Zob. także C. Cagliani. Ideale coniugale e familiare in San Giovanni Crisostomo. W: Etica sessuale e matrimonio nel cristianesimo delle origini. Cantalamessa (red.). Milano 1976, s. 298: 307-310; 360. K. Romaniuk. Małżeństwo i wiara w Biblii. Katowice 1981, s. 88-89.

Asteriusz z Amazji (+ 410), interpretując tekst Mt 19, 9, twierdzi, iż cudzołóstwo, tak jak śmierć jednego z małżonków, powoduje rozerwanie istniejącego między nupturientami węzła⁵⁶.

Stanowisko biskupa Amazji Pontyjskiej podziela *Teodoret z Cyru* (ok. 393 – ok. 466). Podobnie, jak wyżej wspomniany autor „Homilii”, wyraża pogląd, iż niewierność małżonki sprawia rozerwanie małżeństwa. Czyn taki, dodaje autor „Leczenia chorób hellenizmu”, usprawiedliwia rozdzielenie małżonków⁵⁷.

Jak zauważamy, poglądy na temat trwałości związku małżeńskiego, prezentowane przez Ojców Kościoła na Wschodzie, są dość zgodne. Autorzy ci, potępiając niewierność małżeńską, zezwalają mężowi na oddalenie grzesznej żony. Dwaj spośród nich, św. Bazyli i św. Jan Chryzostom, wyrażają przy tym dezaprobatę dla zwyczaju, uznawanego przez prawo państwowe, pozwalającego żyjącym w separacji stronom na wstępowanie w nowe związki małżeńskie. Jedynie jeden spośród wymienionych wyżej pisarzy kościelnych (Epifaniusz z Salaminy), wyrażając zrozumienie dla słabości ludzi żyjących w takich związkach, uznaje te małżeństwa za ważne. Reszta świadków życia Kościoła na Wschodzie, nawet, jeśli twierdzi, że cudzołóstwo powoduje rozerwanie węzła małżeńskiego, nie przyznaje żadnej ze stron prawa do zawarcia nowego małżeństwa.

Gruntowne badania tego zagadnienia pozwalają dojść do przekonania, iż dopiero w 740 roku, z chwilą wydania przez cesarza Leona III Izauryczyka „Eklogi”, ustalającej taki sam sposób zawierania ponownych małżeństw jak pierwszych, Kościół na Wschodzie, świadom tego, iż prawo kościelne jest przeciwne ustawom państwowym, poszedł na ustępstwa, legalizując powtórne związki małżeńskie za życia współmałżonka⁵⁸.

⁵⁶ „[...] Ipsa, inquit, creatio conjunctionis, non divortii scopum ostendit: primusque nuptiarum apspex ac conciliator ipse est rerum opifex, qui primos, quos finxerat, homines conjugaliter inter se vinculo copulans, necessarium posteris convivendi ac cohabitandi tradidit ordinem quem ut Dei legem, sanctum ac inviolabilem habituri essent. Qui autem nexu tam arcto juncti sunt, iam non sunt duo, sed una caro: quod ergo Deus conjunxit, homo non separet. [...] Hoc vero ratum ac omnino persuasum habete: exceptis morte ac adulterio, nulla ex causa matrimonium dirimi [...]” Asterius Amasenus. Homilia V. In Matth. XIX. 3. PG 40.

⁵⁷ Theodoretus. Graecarum affectionum curatio 9. PG 83. 1054.

⁵⁸ Wspomniane wyżej ustępstwa hierarchii kościelnej na Wschodzie uległy poszerzeniu, kiedy cesarz Leon Mądry, wydając 89 Nowelę, rozciągnął błogosławieństwa kościelne na wszystkie małżeństwa chrześcijańskie. Zgodnie z obowiązującymi aktualnie normami, w Kościele prawosławnym można zawrzeć ponowny, tj. drugi i trzeci, związek małżeński.

Studium literatury patrystycznej, traktującej o trwałości węzła małżeńskiego, pozwala stwierdzić, iż starożytność chrześcijańska w zasadzie poprawnie odczytała naukę Chrystusa o nierozzerwalności małżeństwa. Poza nielicznymi tekstami, legalizującymi rozwód⁵⁹ i ewentualne ponowne małżeństwo za życia współmałżonka, znakomita większość świadectw pochodzących z tej epoki dowodzi, iż Kościół pierwotny wyraźnie i stanowczo negował możliwość rozwiązania węzła małżeńskiego, nauczając zarazem o powszechnie obowiązującej absolutnej nierozzerwalności małżeństwa.

2. Nierozzerwalność małżeństwa w nauczaniu papieży

Kolejni następcy św. Piotra Apostoła, czy to rozstrzygając przedstawiane im sprawy i wątpliwości, czy też wypełniając zleconą im przez Chrystusa misję nauczania, rozwiązywali konkretne problemy ludzi stanowiąc zarazem powszechne i autentyczne normy prawa. Jedną z wiodących kwestii, będących przedmiotem ich działalności dyscyplinarnej i nauczycielskiej była nierozzerwalność małżeństwa.

Najstarszym, spośród znanych dziś, dekretów papieskich podnoszących kwestię trwałości węzła małżeńskiego jest „List” św. Syrycjusza (384-399), skierowany do Himeriusza, biskupa Tarragony⁶⁰. Autor „Listu”, odpowiadając na 15 pytań dotyczących dyscypliny kościelnej, odnosi się między innymi do kwestii powtórnego małżeń-

Zob. S. Hrycuniak. Rozwód w pojmowaniu prawosławnym. „Rocznik Teologiczny” 19: 1977, z. 2, s. 121n; Tenże. Małżeństwo w Kościele Prawosławnym. „Rocznik Teologiczny” 23: 1981, s. 51-98; L. Bressan. Il divorzio nelle Chiese Orientali. Ricerca storica sull’ atteggiamento cattolico. Bologna 1976.

⁵⁹ Podczas analizy tych tekstów należy pamiętać, iż terminy: „*divortium*”, „*separatio*” czy „*solutio matrimonii*”, stosowane przez autorów tych świadectw, nie koniecznie odnoszą się do rozwiązania węzła małżeńskiego czy separacji fizycznej w rozumieniu współczesnego prawa. Nieporozumienia co do stosowania wyżej wspomnianych terminów spotkać można jeszcze w średniowieczu. Zob. A. Młotek. Nierozzerwalność małżeństwa w nauczaniu Ojców Kościoła, jw., s. 182-183; U. Navarrete. *Indissolubilitas matrimonii rati et consummati: opinio recentiores et observationes*. „*Periodica*” 58: 1969, s. 451; L. De Naurois. *Extension des exceptions au principe d’indissolubilité*. „*Revue de Droit Canonique*” 28: 1978, s. 106-107.

⁶⁰ „*Nemini licet alterius sponsam uxorem ducere. De conjugali autem velatione requisiti, si desponsatam alii puellam, alter in matrimonium possit accipere. Hoc ne fiat, modis omnibus inhibemus: quia illa benedictio, quam nupturae sacerdos imponit, apud fideles cuiusdam sacrilegii instar est, si ulla transgressione violetur [...]*” Siricius. Epistola IV. Ad Himerium Episcopum Tarraconensem 5. PL 13. 1136n.

stwa. Określając związki takie jako grzeszne, zakazuje wstępowania w nie.

Równie stanowczo w obronie nierozzerwalności węzła małżeńskiego występuje *św. Innocenty I* (401-417). Stwierdza on między innymi, iż małżeństwo zawarte za życia współmałżonka jest związkiem grzesznym. Separacja, czy to będąca następstwem cudzołóstwa jednej ze stron, czy też wynikająca z faktu odejścia małżonka pozostającego w pogaństwie, nie upoważnia żadnej ze stron do zawarcia nowego małżeństwa⁶¹. Małżeństwo zawarte podczas nieobecności współmałżonka, podkreśla papież, jest nieważne⁶². Po powrocie strony nieobecnej strona, która dopuściła się bigamii, musi powrócić do swego prawowitego współmałżonka⁶³. Ci, którzy pozostają w cudzołożnych powtórnym związkach, mają być wykluczeni ze wspólnoty kościelnej⁶⁴.

Jednoznaczna i kategoryczna nauka *św. Innocentego I* potwierdza *św. Leon I Wielki* (440-461). Odpowiadając na pytanie Niceta, biskupa Akwilei, co ma uczynić kobieta, która, sądząc, iż jej mąż wzięty do niewoli nie żyje, zawarła nowy związek małżeński, stwierdza wyraźnie: Kobieta taka musi powrócić do swego męża; gdyby tego nie chciała uczynić, powinna być ekskomunikowana. Skoro wracający z wojny bądź z niewoli mąż, uzasadnia *św. Leon*, na mocy prawa powrotu do ojczyzny, nie traci praw własności do pozostawionych dóbr material-

⁶¹ „[...] De his etiam requisivit dilectio tua, qui interveniente repudio, alii se matrimonio copularunt. Quos in utraque parte adulteros esse manifestum est. Qui vero vel uxore vivente, quamvis dissociatum videatur esse conjugium, ad aliam copulam festinarunt, neque possunt adulteri non videri, intantum, ut etiam hae personae, quibus tales conjunctae sunt, etiam ipsae adulterium commisisse videantur, secundum illud quod legimus in Evangelio: „*Qui dimiserit uxorem suam, et duxerit aliam, moechatur; similiter et qui dimissam duxerit, moechatur* (Matth. XIX, 9). Et ideo omnes a communione fidelium abstinendos.” Innocentius I. Epistola VI. Ad Exsuperium Episcopum Tolosanum 6. PL 20. 500n; Zob. także Tenże. Epistola II. Ad Victricium Episcopum Rotomagensem 9. PL 20. 474-475; Tenże. Epistola XIII. Ad Rufum Episcopum Thessalonicensem. PL 20. 515-517.

⁶² Potwierdza to m.in. list Innocentego I do Proby: „[...] Nam bene constituto matrimonio inter Fortunium et Ursam captivitatis incursus fecerat naevum, nisi sancta religionis statuta providerent. Cum enim in captivitate praedicta Ursa mulier teneretur, aliud coniugium cum Restituta Fortunius memoratus inisse cognoscitur. Sed favore Domini reversa Ursa nos adiit et, nullo diffidente, uxorem se memorati perdocuit. Quare, domine filii merito illustris, statum, fide catholica suffragante, illud esse coniugium, quod erat primitus gratia divina fundatum, conuentumque secundae mulieris, priore superstite nec divortio eiecta, nullo pacto posse esse legitimum”. Epistola XXXVI. Ad Probum. PL 20. 602n.

⁶³ „Si maritus cuius uxor in captivitate fuerat abducta, alteram acceperit, revertente prima, secunda mulier debet excludi”. Tamże.

⁶⁴ Innocentius I. Epistola VI. Ad Exsuperium Episcopum Tolosanum 12. PL 20. 500-501.

nych, to tym bardziej przysługuje mu niezbywalne prawo do korzystania ze skutków zawartego wcześniej małżeństwa⁶⁵.

Podobną wątpliwość, dotyczącą możliwości rozerwania węzła małżeńskiego, tym razem z racji postanowienia jednej ze stron o wstąpieniu do klasztoru, rozpatruje św. Grzegorz I Wielki (590-604). W „Liście” do Hadriana, notariusza w Palermo, poleca kobiecie, przebywającej w tutejszym klasztorze, powrócić do porzuconego przez nią męża. Korzystając z okazji, papież przypomina, iż jedyną przyczyną usprawiedliwiającą separację małżonków jest cudzołóstwo jednej ze stron⁶⁶. Tę samą naukę na temat trwałości węzła małżeńskiego św. Grzegorz przedstawi w „Liście do patrycjuszki Teutysty”⁶⁷.

Swoistym ewenementem pośród papieskich świadectw z tego okresu jest „List” św. Grzegorza II (715-731), skierowany do biskupa Mouguncji, Bonifacego. Autor „Listu”, odpowiadając na pytanie biskupa w sprawie małżeństwa, w którym jedna ze stron, z racji choroby, nie może wypełnić obowiązków małżeńskich, dopuszcza, w przypadku niemożności zachowania wstrzemięźliwości przez jej współmałżonka, zawarcie przez tegoż drugiego ponownego małżeństwa⁶⁸. Choć treść wypowiedzi papieża nie budzi żadnych wątpliwości, jej wymowa nie jest jednoznaczna. Nie znamy bowiem szczegółów dotyczących przypadku przedstawionego przez Bonifacego. Wiemy jedynie, iż motywem papieskiego przyzwolenia na powtórne małżeństwo była choroba jednej ze stron, nie pozwalająca jej wypełnić istotnych obowiązków małżeńskich. Chorobą tą mogły być na przykład niemoc płciowa bądź poważ-

⁶⁵ „Necesse est ut legitimarum foedera nuptiarum redintegranda credamus [...] omnique studio procurandum est ut recipiat unusquisque quod proprium est. [...] Si viri, post longam captivitatem reversi ita in dilectione suarum coniugum perseverent, ut eas cupiant in sum redire consortium, omittendum est et inculpabile et restituendum quod fides poscit. [...] Si autem aliquae mulieres ita posterorum virorum amore sunt captae, ut malint his cohaerere quam ad legitimum redire consortium, merito sunt notandae; ita ut etiam ecclesiastica communione priventur [...]” Leo I. Epistola CLIX 1-4. PL. 54. 1136n.

⁶⁶ Gregorius I. Registrum epistolarum. Lib. IX. Epistola XLIV. Ad Adrianum Panormitanum Notarium. c. 21, C. XXVII, 2; Zob. także Gregorius I. Registrum epistolarum. Lib. III. Epistola XXXIV. Ad Leonem Episcopum Catanensem. c. 20, C. XXVII, 2.

⁶⁷ Gregorius I. Registrum epistolarum. Lib. XI. Epistola XLV. Ad Theocistam Patriciam. PL 77. 1156-1164.

⁶⁸ „Quod posuisti, quodsi mulier infirmitate correpta non valuerit viro debitum reddere, quid eius faciat vigalis. Bonum esset, si sic permaneret, ut abstinentiae vacaret, sed, quia hoc magnorum est, ille, qui se non poterit continere, nubat magis; non tamen subsidiū opem subtrahat ab illa, cui infirmitas praepedit et non detestabilis culpa excludit”. Gregorius II. Epistola XIV. Ad Bonifacium Episcopum. PL 89. 525.

ne zaburzenia psychiczne, będące okolicznościami wykluczającymi powstanie rzeczywistego węzła małżeńskiego. W takim wypadku przedmiotem dekretu św. Grzegorza II nie byłoby pozwolenie na zawarcie ponownego małżeństwa, a jedynie – stwierdzenie nieważności pierwszego związku⁶⁹.

Zdecydowanym rzecznikiem bezwzględnej nierozzerwalności małżeństwa jest św. Zachariasz (741-752). Odrzucając możliwość rozwiązania małżeństwa ważnie zawartego, papież dopuszcza, w sytuacji popełnienia przez jedną ze stron cudzołóstwa, separację małżonków. To fizyczne rozdzielenie stron, zastrzega św. Zachariasz, nie uprawnia jednak do zawarcia nowego związku. W przypadku opuszczenia żony i poślubienia innej, jak zaznacza w liście do Pepina i biskupów frankońskich, należy postępować zgodnie z dotychczasowym prawem, to jest ekskomunikować cudzołożnika⁷⁰.

Zdaniem *Stefana II* (752) przyczyną usprawiedliwiającą fizyczną separację małżonków, obok niewierności małżeńskiej, może być również choroba umysłowa bądź zarażenie się trędem. Prawo do zerwania w takiej sytuacji wspólnoty życia nie upoważnia jednak żadnej ze stron do powtórnego małżeństwa. Przeciwnie, z chwilą powrotu do zdrowia strony chorej, małżonkowie powinni połączyć się i zamieszkać razem⁷¹.

W VIII wieku, między innymi za sprawą autorów ksiąg penitencjarynych dopuszczających powtórne małżeństwa w przypadku niewierności, popadnięcia w niewolę, uwięzienia czy choroby jednej ze stron następuje rozluźnienie dyscypliny kościelnej w tej dziedzinie. W tej sytuacji biskupi Rzymu, wraz z takimi pasterzami Kościoła, jak arcybiskup Reims, Hincmar, stają w obronie tradycyjnej doktryny kościelnej. Odrzucając dotychczasową praktykę badania przypadków uprawniających bądź nie uprawniających do rozwodu, zastanawiają się nad istotą pojęcia małżeń-

⁶⁹ Zob. K. Romaniuk. Małżeństwo i rodzina w Biblii, jw., s. 91n.; R. Charland. Le pouvoir de l'Église sur les liens du mariage, jw., s. 44.

⁷⁰ „De laico pellente suam conjugem ex canone sanctorum apostolorum, capitulo 48: *Si quis laicus uxorem propriam pellens, alteram vel ab alio dimissam duxerit, communionem privetur*”. Zacharias I. Epistola VIII. Ad Pipinum Majorem Domus, itemque ad episcopos, abbates, et proceres francorum 12. PL 89. 934.

⁷¹ „Si quis se in conjugio copulaverit, et uni eorum contigerit ut debitum reddere non possit, non liceat eos separare, nec pro alia infirmitate, excepto si daemone infirmitas, aut leprae macula supervenerit; caeterum si ab his duabus infirmitatibus liberi fuerint invicem conjuncti, unus alteri servitium exhibeat”. Stephanus II. Responsa 2. PL 89. 1024; Zob. także Tamże 5. PL 89. 1025.

stwa i nierozzerwalności⁷². Pierwszymi, którzy stanowczo i zdecydowanie wystąpią w obronie absolutnej nierozzerwalności małżeństwa, będą św. *Mikołaj I* (858-867)⁷³ i *Jan VIII* (872-882). Przypominając, iż według nauki Ewangelii jedynie cudzołóstwo małżonka usprawiedliwia jego odsunięcie, papież ci nie omieszkają podkreślać, że taka fizyczna separacja ani nie rozrywa węzła małżeńskiego, ani nie uprawnia do zawarcia nowego małżeństwa. Żyjący w separacji małżonkowie albo mogą się pogodzić, albo powinni pozostać samotni (innupti). Gdyby zaś nie zechcieli zastosować się do tego, co nakazuje Pan, i wstąpili w ponowny związek małżeński, powinni być wykluczeni ze wspólnoty Kościoła⁷⁴.

Efektom zapoczątkowanej przez Hincmar'a refleksji nad istotą małżeństwa⁷⁵ będzie wypracowanie, zdefiniowanej przez *Aleksandra III* (1159-1181), zasady określającej powstanie nierozzerwalnego węzła

⁷² Zob. J. Gaudement. *Zasada nierozzerwalności małżeństwa od początków chrześcijaństwa do XII wieku*, jw., s. 130-132.

⁷³ „[...] Verumtamen velamen illud non suscipit, qui ad secundas nuptias migrat. [...] Mulier alligata est legi, quanto tempore vir eius vivit; quod si dormierit vir eius, liberata est. [...] De his qui ad uxorem alterius comprehensus fuerit, quid iudicandum sit, lectis legibus reperietis. Iam vero si ad ecclesiam adulter confugerit, iudicandum ab episcopo fore decernimus, quod sacros constat diffinisse canones, vel sanctos apostolicae sedis praesules clarum est statuuisse. [...] Quidquid mulier tua contra te cogitaverit, aut facerit, vel si te accusaverit, non est, excepta causa fornicationis, rejicienda, vel odio prorsus habenda; quae est, apostolo praecipiente, sicut a Christo ecclesia, diligenda; quanto autem haereticorum ore Christus et accusatur et in gentibus blasphematur, sed hos interim perversa praedicantes tolerat, et respicientes a misericordiae gremio non repellit”. Nicolaus I. *Responsa ad consulta Bulgarorum*. Mansi 15. 3. 403; 15. 28. 413; 15. 96. 431; Zob. także Tenże. *Epistola LVI. Ad Episcopos Germaniae*. PL 119. 868n; Tenże. *Epistola LIX. Ad Adonem Viennensem Archiepiscopum*. PL 119. 869-870.

⁷⁴ „His autem quos asseris uxores proprias contra praeceptum Domini relinquere, praecipimus neque virum ab uxore neque uxorem a viro « nisi causa fornicationis » discedere; quod si ob hoc discesserit, manere innuptum vel innuptam aut sibi reconciliari, quoniam, dicente Domino, *quod Deus coniunxit, homo non separet* (Matth. 19, 7); et ideo, cum priorem legitimo sibi matrimonio iunctam quisquam deserere nequeat, nulla ratione illi prorsus conceditur aliam, vivente priore, conducere: quod si fecerit et non emendare sub satisfactione studuerit, ab ecclesiae consortio maneat separatus”. Ioannes VIII. *Epistola XCV. Ad Ederedum Archiepiscopum Anglorum*. PL 126. 745-746; Zob. także Tenże. *Epistola CCXXXII. Ad Airardum Archiepiscopum Auscensem ejusque Suffraganeos*. PL 126. 844-845; J. Imbert. *L'indissolubilité du mariage à l'époque carolingienne*. „*Revue de Droit Canonique*” 38: 1988, s. 52-55.

⁷⁵ Według Hincmar'a małżeństwo zawarte nie jest jeszcze związkiem doskonałym, lecz jedynie zapoczątkowanym (*initiatum*); dopiero współżycie fizyczne stron (*coniunctio sexuum*) czyni z niego prawdziwy obraz zjednoczenia Chrystusa z Kościołem. Tylko taki związek, powstały przez zgodę stron i dopełniony aktem fizycznym, jest absolutnie nierozzerwalny. Hincmarus. *Epistola XXII. De nuptiis Stephani et filiae Regimundi Comitum*. PL 126. 132.

małżeńskiego. Przyczyną sprawczą małżeństwa, zdaniem papieża, jest zgoda mężczyzny i kobiety. Powstały w wyniku wyrażenia zgody małżeńskiej węzeł staje się absolutnie nierozzerwalny z chwilą skonsumowania małżeństwa⁷⁶. Małżeństwo zawarte zgodnie z przepisami prawa kościelnego i dopełnione, podkreśla Aleksander III, nie może być rozwiązane. Biskup Rzymu może natomiast rozwiązać małżeństwo jeszcze nie skonsumowane. Przyczyną uzasadniającą taką decyzję papieża może być wola jednej (nawet wbrew woli drugiej strony) bądź obu stron o wstąpieniu do klasztoru i poświęceniu się Bogu⁷⁷ lub dopuszczenie się stosunku kazirodczego, który stał się publicznym⁷⁸. Małżeństwo uznane przez Kościół, a nie dopełnione, zauważa Aleksander III, jest prawdziwym małżeństwem i sakramentem; związek taki nie może być rozwiązany przez zawarcie przez którąś ze stron nowego związku, nawet dopełnionego aktem fizycznym⁷⁹.

Urban III (1185-1187), rozpatrując przypadek małżonków żyjących w separacji z racji odstąpienia od wiary jednej ze stron, stwierdza, iż oboje są zobowiązani wznowić życie wspólne, jeśli apostata nawróci się, a sprawa nie była rozpatrywana przez sąd kościelny. Jeśli natomiast sąd taki orzekł separację stron „sine spe matrimonii redintegrandi”, to strona pozostająca w wierze, nie musi wracać do swego współmałżonka. Przeciwnie, korzystając z przywileju Pawłowego, może wstąpić w nowy związek małżeński⁸⁰. Rozstrzygnięcie takie potwier-

⁷⁶ Alexander III. Ad Brixiensem Episcopum. c. 7, X, III, 32.

⁷⁷ „Verum post consensum legitimum de praesenti licitum est alteri, altero etiam repugnante, eligere monasterium, sicut etiam sancti quidam de nuptiis vocati fuerunt, dummodo carnalis commixtio non intervenerit inter eos, et alteri remanenti, si commonitus continentiam servare noluerit, licitum est ad secunda vota transire, quia cum non fuissent una caro simul effecti, satis potest unus ad Deum transire et alter in saeculo remanere”. Alexander III. Ad Salernitanum Archiepiscopum. c. 2, X, III, 32.

⁷⁸ „Si publicum est, matrem sponsae cognovit et sponsae carnaliter non adhaesit [...] poterit ex dispensatione cum alia matrimonium contrahere et ilia alli nubere [...]” Alexander III. Ad Pictaviensem Episcopum. c. 2, X, IV, 13.

⁷⁹ „Sponsalia de praesenti non solvuntur per sequens matrimonium, etiam carnali copula consummatum.” Alexander III. Ad Salernitanum Archiepiscopum. c. 3, X, IV, 4.

⁸⁰ „De illa vero, quae, viro suo labente in haeresim, ipsius consortium sine iudicio ecclesiae declinavit, utrum, revertente illo ad catholicam unitatem, ad redintegrandum matrimonium sit cogenda, videtur nobis, quod mulier, maxime si ea intentione decessit, ut lapsus in haeresim taedio pariter et confusione affectus se ab errore suo converteret, ei, quum reversus fuerit, est reddenda, quae, etiamsi reverti noluerit, compellatur. Si vero iudicio ecclesiae ab eo sine spe matrimonii redintegrandi recessit, ad recipiendum eum nullatenus eam dicimus compellendam”. Urbanus III. Ad Florentinum Episcopum. c. 6, X, IV, 19.

dza *Celestyn III* (1191-1198), pozwalając kobiecie, której mąż wyrzekł się wiary i połączył się z inną kobietą, pozostać z jej drugim mężem, nawet wówczas, gdyby ten pierwszy wrócił na łono Kościoła⁸¹.

Interpretacji takiej zaprzecza *Innocenty III* (1198-1216). W liście do biskupa Ferrary stwierdza wyraźnie: Jeśli jedna ze stron odstąpiła od wiary i porzuciła swego współmałżonka, to ani strona pozostająca we wspólnocie Kościoła, ani ta, która wyrzekła się swej wiary, nie może zawrzeć nowego związku małżeńskiego. Przywileju Pawłowego bowiem, podkreśla papież, nie można zastosować ani w przypadku apozycji ani herezji któregoś z małżonków⁸². Nawet poganin, który się rozwiódł i ożenił po raz drugi po swym nawróceniu, zobowiązany jest wrócić do swej prawowitej żony⁸³. Swoje jednoznaczne stanowisko co do bezwzględnej nierozzerwalności ważnie zawartego i dopełnionego przez akt fizyczny małżeństwa potwierdza *Innocenty III* w „Wyznaniu wiary”, przedłożonym waldensom. Pochwalając praktykę wstępowania w związki małżeńskie, kategorycznie zabrania rozwiązywać te małżeństwa, które zostały zawarte zgodnie z przepisami prawa⁸⁴. Małżeństwa zawarte, a nie dopełnione, zaznacza papież, mogą być rozwiązane przez uroczysty ślub czystości bądź za dyspensą Stolicy Apostolskiej⁸⁵. Stanowisko takie podzielił ojcowie Soboru Florenckiego z *Eugeniuszem IV* (1431-1447) na czele oraz obradujący pod przewodnictwem *Piusa IV* (1559-1565) uczestnicy Soboru Trydenckiego.

Rozpoczęta na przełomie XV i XVI wieku szeroko zakrojona działalność misyjna w Ameryce i Indiach przyczyni się między innymi do

⁸¹ Coelestinus III. Laudabilem. c. 1, X, III, 33.

⁸² „[...] Nos igitur consultationi tuae [...] distinguimus, licet quidam praedecessor noster sensisse aliter videatur, an ex duobus infidelibus alter ad fidem catholicam convertatur, vel ex duobus fidelibus alter labatur in haeresim, vel decidat in gentilitatis errorem. Si enim alter infidelium coniugum ad fidem catholicam convertatur altero vel nullo modo, vel saltem non sine blasphemia divini nominis, vel ut eum pertrahat ad mortale peccatum, ei cohabitare volente: qui relinquitur, ad secunda, si voluerit, vota transibit [...]” Innocentius III. Ad Ferrariensem Episcopum. c. 7, X, IV, 19.

⁸³ Innocentius III. Ad Tiberiadensem Episcopos. c. 8, X, IV, 19.

⁸⁴ „Coniugia carnalia esse contrahenda secundum Apostolum non negamus, ordinarie vero contracta disungere omnino prohibemus [...]” Innocentius III. Professio fidei Waldensibus praescripta. Fontes. T. 1, s. 28.

⁸⁵ „Nos tamen nolentes a praedecessorum nostrorum vestigiis in hoc articulo subito declinare, qui responderere consulti, antequam matrimonium sit per carnalem copulam consummatum, licere alteri coniugum, reliquo etiam inconsulto, ad religionem transire; ita quod reliquus ex tunc legitime poterit alteri copulari”. Innocentius III. Ad Lugdunensem Archiepiscopum. c. 7, X, IV, 19.

gruntownej refleksji Kościoła na temat istoty i zakresu aplikacji, przekazanego przez św. Pawła Apostoła, przywileju wiary. Kierowane do Stolicy Apostolskiej interpelacje misjonarzy staną się wreszcie okazją do wypracowania i przedstawienia doktryny kościelnej na temat natury i zakresu władzy Biskupa Rzymskiego. Pierwszym, który odniesie się do tego problemu będzie *Pawel III* (1534-1549). W Konstytucji „*Altitudo*” z dnia 01. 06. 1537 roku poleci on konwertycie, żyjącemu dotychczas w związku poligamicznym, poślubić spośród jego żon tę, którą pojął za żonę jako pierwszą bądź, jeśli nie pamięta, która spośród nich stała się jego pierwszą żoną, wybrać tę, którą pragnie przy sobie zatrzymać. Pozostałe żony powinien oddalić⁸⁶.

Św. Pius V (1566-1572) wyrazi zgodę, by wstępujący do wspólnoty Kościoła katechumen wybrał spośród swych żon tę, którą preferuje. Wybrana, zastrzeże papież, musi również przyjąć sakrament chrztu świętego⁸⁷.

Grzegorz XIII (1572-1585) zezwoli konwertycie, którego nie ochrzczony współmałżonek jest przetrzymywany w niewoli, zawrzeć nowe małżeństwo z osobą ochrzczoneą. Związek ten pozostanie ważny nawet wówczas, kiedy powróci pierwszy małżonek i oświadczy, iż pragnie mieszkać ze stroną ochrzczoneą⁸⁸.

Obowiązujące wszystkich członków Kościoła zasady dotyczące trwałości węzła małżeńskiego przypomni *Klemens VIII* (1592-1605). W skierowanej do biskupów włoskich Instrukcji „*Sanctissimus*” poleci przetłumaczyć na język grecki dekret Soboru Trydenckiego poświęcony małżeństwu i przekazać go do publicznej wiadomości Grekom podlegającym ich jurysdykcji. Nakaze przy tym, by biskupi nie tolerowali więcej praktyk rozwodowych rozpowszechnionych w środowiskach greko-katolickich, w przypadku zaś przekroczenia tegoż zakazu, aby orzekali nieważność powtórnych małżeństw⁸⁹.

⁸⁶ Paulus III. Const. apost. *Altitudo*. Fontes. T. 1, s. 140-142.

W przypadku aplikacji przywileju Pawłowego, praktykowanego już w Kościele starożytnym, żądano zastosowania tzw. interpelacji bądź stwierdzenia odejścia strony nie ochrzczonej. Paweł III, mówiąc o rozwiązaniu małżeństwa naturalnego na korzyść wiary strony nawracającej się, nic nie wspomina o tych warunkach. Decyzja ta, tak jak rozstrzygnięcia następców Pawła III, Piusa V i Grzegorza XIII, jest rozwiązaniem małżeństwa wykraczającym poza przywilej Pawłowy.

⁸⁷ Pius V. Const. apost. *Romani Pontificis*. Fontes. T. 1, s. 246-247.

⁸⁸ Gregorius XIII. Const. apost. *Populis*. Fontes. T. 1, s. 277.

⁸⁹ Clemens VIII. Instr. *Sanctissimus* 5. Fontes. T. 1, s. 345.

Naukę na temat nierozzerwalnego charakteru węzła małżeńskiego przypomina również formuła wyznania wiary, zatwierdzona przez *Urbana VIII* (1623-1644). Formuła ta, stosowana między innymi przy przyjmowaniu ludzi deklarujących chęć wstąpienia do Kościoła, zawiera nie budzące żadnej wątpliwości pouczenie: Małżeństwo chrześcijan jest nierozzerwalne. Nie mogą go rozerwać ani niewierność małżeńska, ani herezja, ani jakikolwiek inny powód. Okoliczności te mogą być jedynie przyczyną separacji małżonków⁹⁰.

Benedykt XIV (1740-1758) w Encyklice „*Matrimonii perpetuum*”, skierowanej do biskupów polskich, przedstawia zwięzły wykład doktryny kościelnej na temat nierozzerwalności małżeństwa oraz upomnienie w sprawie ścisłego przestrzegania w polskich sądach kościelnych przepisów prawa dotyczących orzekania nieważności małżeństwa⁹¹. W ogłoszonej dnia 03. 11. 1741 roku Encyklice „*Dei miseratione*”, pragnąc chronić małżeństwa przed zbyt pochopnymi orzeczeniami ich nieważności, poleca uczestniczyć w procesach o nieważność małżeństwa obrońcy węzła małżeńskiego⁹². Powodowany taką samą troską kieruje do biskupów Italii Encyklikę „*Etsi pastoralis*”. Obok przypomnienia nauki o nierozzerwalnym charakterze węzła małżeńskiego ponawia w niej prośbę Klemensa VIII o wypowiedzenie walki szerzącym się pośród mieszkających we Włoszech wyznawców obrządku greckiego rozwodom⁹³.

Pius VI (1775-1799) w odpowiedzi, adresowanej do biskupa Egeru na Węgrzech, podkreślając boskie pochodzenie małżeństwa, zauważa, iż Bóg tak ustanowił małżeństwo, by tworzyło ono węzeł na zawsze

⁹⁰ „Item sacramenti matrimonii vinculum indissolubile esse, et quamvis propter adulterium, haeresim aut alias causas possit inter coniuges thori et cohabitationis separatio fieri, non tamen illis aliud matrimonium contrahere fas esse”. Urbanus VIII. *Professio Orthodoxae Fidei ab Orientalibus facienda* n. 22. R. De Martinis. *Iuris Pontificii de Propaganda Fide. Pars I. Romae* 1888, s. 231.

Dnia 16. 03. 1743 roku *Benedykt XIV* w liście *Nuper ad Nos*, skierowanym do Szymona, nowo wybranego patriarchy maronickiego Antiochii, poleci mu złożyć wyznanie wiary według formuły zatwierdzonej przez *Urbana VIII*. Oświadczenia takiego będą żądać kolejni papieże od wszystkich patriarchów i biskupów obrządków wschodnich. Zob. L. Bressan. *Il divorzio nelle Chiese orientali. Ricerca storica sull'atteggiamento cattolico*. Bologna 1976, s. 152-154.

⁹¹ *Benedictus XIV*. *Litt. enc. Matrimonii perpetuum*. *Fontes*. T. 1, s. 677-678; Zob. także *Dec. c. Colagiovanni* 15. 01. 1987 r. *RRDec.* 79: 1987, s. 3; *Dec. c. Palestro* z 26. 10. 1988 r. *RRDec.* 80: 1988, s. 566.

⁹² *Benedictus XIV*. *Litt. enc. Dei miseratione*. *Fontes*. T. 1, s. 695-701.

⁹³ *Benedictus XIV*. *Litt. enc. Etsi pastoralis*. *Fontes*. T. 1, s. 749.

nierozerwalny, nie podlegający żadnej władzy świeckiej. Węzeł ten istnieje również w związku niesakramentalnym, jeśli został on zawarty tak, że jest rzeczywiście prawdziwym małżeństwem⁹⁴.

Pius VII (1800-1823) w liście skierowanym do arcybiskupa Moguncji, prymasa Niemiec, stanowczo potępia wprowadzenie przez parlament niemiecki ustaw dopuszczających rozwody. Papież przypomina oficjalną naukę Kościoła na temat nierozzerwalności małżeństwa podkreślając między innymi, iż żadna władza świecka nie może rozwiązać rzeczywiście istniejącego węzła małżeńskiego. Kapłanowi katolickiemu, dodaje autor listu, nie wolno pod żadnym pretekstem asystować przy zawieraniu małżeństwa przez osobę rozwiedzioną. Osoba taka nie może bowiem wstąpić w ponowny związek małżeński tak długo, jak żyje jej mąż⁹⁵.

Podobną troskę o ochronę trwałości małżeństwa dostrzegamy w Encyklice „*Mirari vos*” *Grzegorza XVI* (1831-1846). Autor pisma, świadom zagrożeń płynących z szerzących się w niektórych środowiskach poglądów pro-rozwodowych, apeluje do wszystkich biskupów o systematyczne przypominanie wiernym obowiązującej w Kościele doktryny na temat trwałego charakteru węzła małżeńskiego. Małżeństwa raz ważnie zawartego, podkreśla papież, rozwiązać nie można; należy ono do rzeczy świętych, podlegających ustawom Kościoła⁹⁶.

Nie mniej oddanym rzecznikiem nierozzerwalności małżeństwa jest następca *Grzegorza XVI*, *Pius IX* (1846-1878). Wskazując na naturalne źródła trwałości węzła małżeńskiego⁹⁷, potępia wszelkie inicjatywy władz państwowych zmierzające do wprowadzenia do systemów prawa instytucji małżeństw cywilnych i rozwodów⁹⁸. Przypomina zarazem, iż żaden sędzia nie ma prawa rozwiązywania węzła małżeńskiego, ustanowionej przez Stwórcę.

Równie zdecydowanym obrońcą nierozzerwalności małżeństwa jest autor Encykliki „*Arcanum*”. Nawiązując do głoszonych w niektórych środowiskach poglądów sprzecznych z oficjalną doktryną kościelną na

⁹⁴ Pius VI. Rescriptum ad Episcopum Agriensem. Tekst w Encyklice Piusa XI *Casti conubi*. AAS 22: 1930, s. 551-552.

⁹⁵ Pius VII. Breve ad Archiepiscopum Moguntinum. Fontes. T. 2, s. 717-719.

⁹⁶ Gregorius XVI. Litt. enc. *Mirari vos* nr 12. Fontes. T. 2, s. 748.

⁹⁷ Zob. Pius IX. Epistola *Ad Apostolicae*. Fontes. T. 2, s. 857-860; Tenże. Allocutio *Acerbissimum* nr 3. Fontes. T. 2, s. 877.

⁹⁸ Zob. Pius IX. Allocutio *Acerbissimum*; Tenże. Syllabus errorum nr 67. Fontes. T. 2, s. 1007; Tenże. Const. apost. *Verbis exprimere*. Fontes. T. 2, s. 928-931.

temat trwałości węzła małżeńskiego, *Leon XIII* (1878-1903) przypomina o obowiązku stałej troski Kościoła o świętość i trwałość małżeństwa⁹⁹. Kościół, dodaje papież, nie może milczeć, kiedy władze państwowe legalizują rozwody sprzeczne z zamysłem Twórcy małżeństwa. Wyrazem zaangażowania Leona XIII w obronę trwałości małżeństwa są kolejne jego przesłania, kierowane do episkopatów Węgier¹⁰⁰, Polski¹⁰¹, Italii¹⁰², Ekwadoru¹⁰³ i Ameryki Północnej¹⁰⁴, podkreślające boskie pochodzenie małżeństwa i jego trwały charakter.

Obszerny wykład na temat nierozzerwalności małżeństwa, jej podstaw i dóbr płynących z jej zachowania przedstawia *Pius XI* (1922-1939). Źródłem nierozzerwalnego charakteru węzła małżeńskiego, zdaniem autora Encykliki „*Casti connubi*”, są: boskie pochodzenie małżeństwa, podniesienie umowy małżeńskiej do godności sakramentu i przyczyna sprawcza małżeństwa, to jest rzeczywisty akt woli nupturientów. „Ta nierozzerwalna trwałość, jak zauważa papież, należy się wszystkim prawdziwym małżeństwom, chociaż nie wszystkim w tej samej doskonałej mierze”¹⁰⁵. Żadna władza ludzka nie może rozwiązać małżeństwa chrześcijan, zawartego i dopełnionego. Efek-

⁹⁹ Leo XIII. Litt. enc. *Arcanum*. Fontes. T. 3, s. 153-167; Zob. także Dec. c. Boccafola z 15. 02. 1988 r. RRDec. 80: 1988, s. 89.

¹⁰⁰ Leo XIII. Litt. enc. *Quod multum* nr 6. Fontes. T. 3, s. 259; Tenże. Allocutio *In litteris nostris* nr 3. Fontes. T. 3, s. 469.

¹⁰¹ Leo XIII. Litt. enc. *Caritatis providentiaequae* nr 3. Fontes. T. 3, s. 432.

¹⁰² Leo XIII. Allocutio *Affere iucundiora*. Fontes. T. 3, s. 577-578.

¹⁰³ Leo XIII. Epistola *Dum multa*. Fontes. T. 3, s. 598-599.

¹⁰⁴ Leo XIII. Epistola *Longinqua Oceani* nr 14. Fontes. T. 3, s. 465.

¹⁰⁵ Pius XI. Litt. enc. *Casti connubi*. AAS 22: 1930, s. 551; „Jeżeli co do trwałości małżeństwa zachodzi wyjątek, bardzo zresztą rzadki, jak np. w niektórych małżeństwach naturalnych, zawartych jedynie pomiędzy niewiernymi, lub pomiędzy chrześcijanami, jeśli chodzi o małżeństwo co prawda zawarte, lecz jeszcze niedopełnione, to wyjątek ten nie zależy od woli ludzi, ani też od jakiegokolwiek władzy czysto ludzkiej, lecz od prawa Bożego. Stróżem zaś i tłumaczem tego prawa jest wyłącznie Kościół Chrystusowy”. Tamże, s. 552.

Papież, jako autentyczny interpretator Bożego prawa naturalnego, poszerzył zakres władzy Kościoła nad węzłem małżeńskim. Obok rozwiązania małżeństwa w drodze tzw. przywileju Pawłowego, dopuścił możliwość rozwiązania naturalnego węzła małżeńskiego łączącego niewierzących z ochrzczonymi nie katolikami. Dyspensa taka, mając na celu dobro duchowe wiernych, jest aplikacją tzw. przywileju Piotrowego. Może być ona udzielona zarówno w przypadku małżeństwa osób deklarujących wstąpienie do Kościoła jak i pozostających poza Nim, niezależnie od dopełnienia czy niedopełnienia tego związku. Na temat stosowania przywileju Piotrowego przez Stolicę Apostolską zob. R. Charland. *Le pouvoir de L'Eglise sur les liens du mariage*, jw., s. 54-56; R. Metz. *Dissolubilité du mariage dans L'Eglise catholique du Concile de Trente (exclu) à la veille de Vatican II (1564-1959)*. „*Revue de Droit Canonique*” 38: 1988, s. 124-125.

tem zachowania nierozzerwalności małżeństwa, dodaje autor, jest dobro małżonków i ich dzieci oraz pomyślność społeczności ludzkiej¹⁰⁶.

Syntezą dotychczasowego nauczania Kościoła na temat nierozzerwalnego charakteru małżeństwa są wypowiedzi *Jana Pawła II* (1978). Pośród nich na szczególną uwagę zasługuje Adhortacja apostolska „*Familiaris consortio*”¹⁰⁷. Wypowiedzi papieża, kierowane czy to do małżonków, czy to do pasterzy Kościoła, mają wciąż ten sam cel, to jest „dobro małżeństwa i rodziny”¹⁰⁸, „przypomnienie radosnego orędzia o bezwzględnie wiążącej mocy miłości małżeńskiej, która w Jezusie Chrystusie znajduje swój fundament i swoją siłę”¹⁰⁹ oraz „poszanowanie dla małżeństwa w jego jedności nierozzerwalnej i dla stałości rodziny” jako „wartości stanowiących niewątpliwe dobro nie tylko chrześcijańskiej, ale po prostu ludzkiej moralności”¹¹⁰. Fundamentem nierozzerwalności małżeńskiej, podkreśla Jan Paweł II, jest „zamyśl Boga wyrażony w Objawieniu”¹¹¹, powzięta przez małżonków „wola dzielenia całego życia”¹¹² oraz, w przypadku ochrzczonych, wywyższenie i włączenie głębokiej wspólnoty życia i miłości małżeńskiej, ustanowionej przez Stwórcę, „w przymierze oblubieńcze Chrystusa z Kościołem”¹¹³. „Z ważnego małżeństwa powstaje między małżonkami węzeł z natury swej wieczysty i wyłączny”¹¹⁴. „Małżeństwo zawarte i dopełnione, stanowi papież, nie może być

¹⁰⁶ Pius XI. Litt. enc. *Casti connubi*, s. 553-554; Zob. także Dec. c. Burke z 19. 04. 1988 r. RRDec. 80: 1988, s. 251.

¹⁰⁷ AAS 74: 1982, s. 81-191.

¹⁰⁸ Zob. Acta Concilii Vaticani II. Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis *Gaudium et spes* nr 52.

¹⁰⁹ Zob. Ioannes Paulus II. Adh. apost. *Familiaris consortio* nr 20; Dec. c. Burke z 19. 04. 1988 r. RRDec. 80: 1988, s. 251; Dec. c. Stankiewicz z 19. 05. 1988 r. RRDec. 80: 1988, s. 325.

¹¹⁰ Zob. Ioannes Paulus II. Litt. enc. *Dives in misericordia* nr 12. AAS 72: 1980, s. 1216. Tekst polski W: Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II. T. 1. Kraków 1996, s. 55-99.

¹¹¹ Zamyśl ten wyraża m.in. Mt 19, 3-10; „Jezus interpretuje [tutaj – J. K.], stwierdza papież, Prawo Mojżeszowe dotyczące małżeństwa i odrzuca przepis dopuszczający oddalenie żony; odwołuje się przy tym do ę początku³ – zasady bardziej pierwotnej i miarodajnej niż Prawo Mojżeszowe: do pierwotnego zamyślu Boga wobec człowieka [...]”. Ioannes Paulus II. Litt. enc. *Veritatis splendor* nr 22. AAS 85: 1993, s. 1151. Tekst polski W: Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II. T. 1. Kraków 1996, s. 531-637; Zob. także Tenże. Adh. apost. *Familiaris consortio* nr 20.

¹¹² Zob. Ioannes Paulus II. Adh. apost. *Familiaris consortio* nr 19.

¹¹³ Ioannes Paulus II. Adh. apost. *Familiaris consortio* nr 13; Zob. także Dec. c. Doran z 15. 02. 1988 r. RRDec. 80: 1988, s. 95.

¹¹⁴ Kan. 1134 KPK.

rozwiązane żadną ludzką władzą i z żadnej przyczyny, oprócz śmierci”¹¹⁵.

3. Zasada nierozzerwalności małżeństwa w ustawodawstwie kościelnym

Objawione przez Boga zasady dotyczące nierozzerwalności małżeństwa otrzymały bliższe sprecyzowanie w ustawach dyscyplinarnych Kościoła. Dekrety papieskie oraz uchwały biskupów podejmowane na pierwszych synodach i soborach stały się fundamentem ostatecznego uregulowania tej kwestii na Soborze Trydenckim i we współczesnych zbiorach prawa kanonicznego.

Na uwagę zasługują tu najpierw postanowienia *Synodu w Elwirze* (ok. 305)¹¹⁶. Kobieta, która po opuszczeniu męża zawiera nowy związek małżeński, postanawiają ojcowie synodalni, nie może przyjąć Komunii św. nawet w niebezpieczeństwie śmierci. Jeśli zaś jej odejście było spowodowane cudzołóstwem jej współmałżonka, to żyjąc w powtórnym małżeństwie, może dostąpić udziału w Komunii św. jedynie w sytuacji bardzo poważnej choroby.

Podobną dyspozycję, tym razem w odniesieniu do mężczyzn, sformułują uczestnicy *Synodu w Arles* (314)¹¹⁷. Postanowią oni m.in., iż tym, którzy przyłapią swe żony na cudzołóstwie, a sami są jeszcze młodzi i mają zabronione się żenić, radzi się, by nie wstępowali w związki małżeńskie z innymi kobietami, jak długo ich żony, choćby niewierne, żyją¹¹⁸.

¹¹⁵ Kan. 1141 KPK.

¹¹⁶ „Item foeminae, quae nulla praecedente causa reliquerint viros suos et se copulaverint alteris, nec in finem accipiant communionem. Item foemina fidelis, quae adulterum maritum reliquerit fidelem et alterum ducit, prohibeatur ne ducat; si duxerit, non prius accipiat communionem, nisi quem reliquit de saeculo exierit, nisi forte necessitas infirmitatis dare compulerit”. Concilium Eliberitanum can. 7-8. J. Vives, T. Marin Marinez, G. Martinez Dies. *Concilios Visigoticos e Hispano-romanos*. T. 1. Barcellona – Madrid 1968, s. 2-3; Zob. także E. Griffe. *Le concile d’Elvire devant le remariage des femmes*. „Bulletin de Littérature Ecclesiastique” 75: 1974, s. 210-214.

¹¹⁷ Synod ten był ogólnym zgromadzeniem biskupów zachodniej części Imperium Romanum, zwołanym przez Konstantyna Wielkiego. Obok legatów papieskich uczestniczyli w nim biskupi Italii, Sycylii, Galii, Brytanii (Anglii), Hiszpanii i Afryki.

¹¹⁸ „De his qui coniuges suas in adulterio depraehendunt, et idem sunt adulescentes fideles et prohibentur nubere, placuit ut, quantum possit, consilium eis detur ne alias uxores, viventibus uxoribus suis, licet adulteris, accipiant”. Concilium Arelatense can. 11. C. Munier. *Corpus Christianorum. Series Latina*. T. 148. *Concilia Galiae (314-506)*. Turnholti 1963, s. 11; Zob. także P. Nautin. *Le canon du concile d’Arles de 314 sur le remariage après divorce*.

Powyższe dyspozycje, zakazujące wstępowania w powtórne związki za życia współmałżonka, potwierdzają kanony *Synodu w Neocezarei* (314): „Znany jest czas odbywania pokuty nakładanej na tych, którzy się wielokrotnie żenią, ich jednak nawrócenie się i wiara skracają ten okres [...] Niech prezbiter nie uczestniczy w uczcie weselnej tego, który się po raz drugi żeni, ponieważ wymaga on pokuty. Cóż by to był za prezbiter, który by poprzez uczestnictwo w uczcie pochwalał takie małżeństwo”¹¹⁹.

Biskupi zgromadzeni na *Synodzie w Laodycei* (343-381), uznając za legalne i godziwe powtórne małżeństwa¹²⁰, dopuszczają tych, którzy żyją w takich związkach, do korzystania z duchowych dóbr Kościoła: „Postanowiliśmy zgodnie z prawem kościelnym, aby tym, którzy zawarli związek małżeński po raz drugi, dobrowolnie i zgodnie z prawem, bez ukrywania swego obcowania, przywrócić z łaskawości wspólnotę [z Kościołem] po upływie krótkiego czasu, jaki spędzili na modlitwach i postach”¹²¹.

Na uwagę zasługują tu także, bazujące na postanowieniach soborów i synodów pierwszych czterech wieków, „Kanony Apostolskie” (ok. 380-400). W kan. 48 tego zbioru czytamy: „Jeżeli jakiś laik wypędzi własną żonę i pojmie inną kobietę wolną lub porzuconą przez kogoś innego, niech będzie wyłączony ze wspólnoty”¹²².

Równie zdecydowane w tej kwestii stanowisko zajmują biskupi zebrani na *Synodzie w Kartaginie* (407). Powołując się na prawo ewangeliczne i apostołskie, stanowczo zakazują, zarówno mężczyznom jak i porzuconym przez mężczyzn kobietom, wstępowania w powtórne związki. Polecają im, zgodnie z wspomnianą wyżej nauką, albo pozostać w separacji, albo pogodzić się. Biskupi, świadomi różnic między prawodawstwem państwowym a nauką Kościoła, za-

„Recherches de Science Religieuse” 61: 1973, s. 353-362; H. Crouzel. A propos du concile d'Arles: Fuat-il mettre *non* avant *prohibetur nubere* dans le canon 11 (ou 10) du concile d'Arles de 314 sur le remariage après divorce? „Bulletin de Littérature Ecclésiastique” 75: 1974, s. 25-40.

¹¹⁹ Concilium Neocaesariense can. 3; 7. P. P. Joannou. *Fonti. Discipline générale antique. T. 1. Cz. 2. Les canons de Conciles Particuliers (IV-IX s.)*. Romae 1962, s. 76. Przekład polski: S. Longosz. Przekłady. Kanony Wschodniego Kościoła starożytnego dotyczące małżeństwa i rodziny. „Vox Patrum” 7-8: 1985, s. 334.

¹²⁰ Brak jest tu informacji, czy chodzi o małżeństwo zawierane po śmierci współmałżonka, czy też po odejściu jednej ze stron.

¹²¹ Concilium Laodicense can. 1. P. P. Joannou. *Fonti, jw.*, s. 336.

¹²² *Canones Sanctorum Apostolorum* 48. P. P. Joannou. *Fonti, jw.*, s. 32.

znaczącą, iż zwrócą się do cesarza z petycją o promulgację nowych ustaw w tej materii¹²³.

To samo postanowienie znajdujemy pośród uchwał *Synodu w Milewe* (416). Św. Augustyn i inni uczestnicy tegoż zgromadzenia biskupów północnej Afryki, powołując się na naukę Ewangelii, przypominają o zakazie zawierania powtórnego małżeństwa za życia współmałżonka¹²⁴.

Wstępowanie w takie związki, zabronione przez prawo, spotyka się z równie stanowczą dezaprobatą *Synodu w Angèrs* (435). Zebrani na synodzie biskupi Galii, ekskomunikując małżonków żyjących w takich związkach, pozbawiają ich praw uczestniczenia w życiu Kościoła¹²⁵.

Taką samą karę kościelną nakładają biskupi biorący udział w *Synodzie w Vannes* (461-491) na tych, którzy odsyłają swoją żonę, excepta causa fornicationis, z zamiarem poślubienia innej kobiety. Motywem tak zdecydowanego potępienia tych błędnych zachowań niektórych mężczyzn, jak zauważają uczestnicy synodu, jest ustrzeżenie innych przed takim bezprawnym działaniem. Okazywanie pobłażania dla tych grzesznych czynów, zauważają uczestnicy synodu, mogłoby się stać dla wielu zachętą do takiego postępowania¹²⁶.

Podobne postanowienie dyscyplinarne dostrzegamy w 25 kan. *Synodu w Agde* (506). Zebrani na wspomnianym synodzie biskupi młodego Kościoła wizygockiego grożą ekskomuniką tym, którzy dla zawarcia nowego małżeństwa ośmielają się zniszczyć swój legalny związek, nie podając przy tym ani żadnych motywów, ani nie przedstawiając swych racji wobec biskupiego trybunału międzyprovincialnego¹²⁷.

¹²³ „Placuit ut, secundum evangelicam et apostolicam disciplinam, neque dimissus ab uxore, neque dimissa a marito, alteri coniungatur, sed ita maneant, aut sibimet reconcilientur. Quod si contemperint, ad poenitentiam redigantur. In qua causa legem imperialem petendam promulgari”. *Registri Ecclesiae Carthaginiensis excerpta* 102. *Corpus Christianorum. Series Latina. T. 149, s. 218.*

¹²⁴ *Concilium Milevitanum can. 17. Mansi 4, s. 333.*

¹²⁵ „Hi quoque qui alienis uxoribus, superstitibus ipsarum maritis, nomine coniugii abutuntur, a communione habeantur extranei”. *Concilium Andegavense can. 6. C. Munier. Corpus Christianorum. Series Latina. T. 148. Concilia Galiae, s. 138.*

¹²⁶ „Eos quoque, qui relictis uxoribus suis, sicut in evangelio dicitur excepta causa fornicationis, sine adulterii probatione alias duxerint, statuimus a communione similiter arcendos, ne per indulgentiam nostram praetermissa peccata alios ad licentiam erroris inuitent”. *Concilium Veneticum can. 2. C. Munier. Corpus Christianorum. Series Latina. T. 148. Concilia Galiae, s. 152.*

¹²⁷ „Hi vero saeculares qui coniugale consortium culpa graviore dimittunt, vel etiam dimiserunt, et nullas causas discidium probabiliter proponentes propterea sua matrimonia dimittunt, ut aut illicita aut aliena praesumant, si antequam apud episcopos comprovinciales di-

W obronie nierozzerwalności węzła małżeńskiego wypowiada się także, zwołany przez cesarza Justyniana II, *Synod w Konstantynopolu* (691)¹²⁸. Uczestnicy synodu postanawiają między innymi: „Jeżeli żona opuści swego męża i wyjdzie za innego, to jest cudzołożnicą [...]. Jeżeli zostanie dowiedzione, że żona opuściła swego męża bez przyczyny, to on jest godzien przychylności, ona zaś kary. Ta przychylność będzie się wyrażała w tym, że pozostanie on we wspólnocie Kościoła. Ten jednak, kto opuści prawnie poślubioną żonę i weźmie inną, to według słów Pana (Łk 16, 18) winien być oskarżony o cudzołóstwo. Kanony Ojców naszych postanowiły, żeby tacy pozostawali przez rok wśród płaczących, przez dwa lata wśród słuchających, przez trzy lata wśród kłęczących, a w siódmym roku stali z wiernymi i w ten sposób uznani byli za godnych ofiary, jeśli ze łzami będą pokutować¹²⁹. [...] Kobieta zamieszkująca z innym mężczyzną podczas nieobecności swego męża, o którym nie ma wiadomości ani dowodów jego śmierci, dopuszcza się cudzołóstwa. Podobnej ocenie podlegają wychodzące ponownie za mąż zarówno żony żołnierzy, o których wieść zaginęła, jak i żony nie oczekujące powrotu swych mężów, którzy udali się w daleką podróż. [...] Jeżeli po pewnym czasie powróci żołnierz, którego żona na skutek jego długiej nieobecności poślubiła innego mężczyznę, to niech znowu weźmie, jeśli chce własną żonę, a trzeba przy tym przebaczyć zarówno jej, z powodu niewiedzy, jak i mężczyźnie, który ją poślubił w drugim małżeństwie¹³⁰.

O wiele bardziej liberalne w swej treści i wymowie są kanony *Synodu w Compiègne (757)*, przyzwalające na zawarcie ponownego małżeństwa za życia współmałżonka. Przyczynami rozrywającymi węzeł mał-

scidii causas dixerint et prius uxores, quam iudicio damnentur, abiecerint, a communione ecclesiae et sancto populi coetu, pro eo quod fidem et coniugia maculant, excludantur”. Concilium Agathensis can. 25. Tamże, s. 204.

Tekst ten, żądając odwołania się do sądu biskupiego, celem uznania za zasadne przyczyn usprawiedliwiających rozpad małżeństwa, nie podaje żadnej wyraźnej wzmianki pozwalającej przypuszczać, iż w ślad za rozpadem małżeństwa, zalegalizowanym przez wspomniany trybunał, może iść zawarcie nowego związku małżeńskiego.

¹²⁸ Synod ten, nazywany II Synodem Trullańskim, miał być uzupełnieniem V i VI Soboru Powszechnego w sprawach dyscyplinarnych. Papież Hadrian I włączył elementy doktrynalne tych decyzji do akt VII Soboru Powszechnego w Nicei (787).

¹²⁹ Secunda Synodus Trullana can. 87. P. P. Joannou. Fonti, jw., 1. 1. 222-224. Tłum. polskie: S. Longosz. Przekłady. Kanony Wschodniego Kościoła starożytnego dotyczące małżeństwa i rodziny, jw., s. 331.

¹³⁰ Secunda Synodus Trullana can. 93. P. P. Joannou. Fonti, jw., 1. 1. 228-229. Tłum. polskie: S. Longosz. Przekłady. Kanony Wschodniego Kościoła starożytnego dotyczące małżeństwa i rodziny, jw., s. 331-332.

żeński i zarazem usprawiedliwiającymi powtórne małżeństwo, według uczestników tegoż synodu, mogą być: niewierność jednej ze stron, poważna choroba jednego z małżonków (np. trąd) bądź wstąpienie do klasztoru¹³¹.

Wyżej przytoczone postanowienie synodu w Compiègne nie jest odosobnionym. Równie liberalną ustawę znajdujemy pośród kanonów uchwalonych przez uczestników *Synodu Rzymskiego* z 826 roku. W 36 kanonie tegoż synodu, zatwierdzonym przez Eugeniusza II, autorzy ustawy, powołując się na klauzulę przekazaną przez św. Mateusza Ewangelistę, przypominają mężczyznom, iż tylko niewierność żony daje im prawo do zawarcia nowego związku małżeńskiego. Każda inna przyczyna, zauważają biskupi, nie usprawiedliwia zawarcia powtórnego małżeństwa. W takiej sytuacji mężowie, którzy nielegalnie zawarli nowe małżeństwa, powinni powrócić do swych prawowitych żon¹³².

Z postanowieniami takimi nie zgadzają się biskupi biorący udział w *Synodach we Frioul (796-797)*, w *Chalon (813)* i w *Paryżu (829)*. Uczestnicy pierwszego z wyżej wspomnianych synodów wyraźnie zakazują wstępowań w powtórny związek małżeński porzuconemu mężowi, jak długo żyje jego prawowita małżonka, zaznaczając zarazem, iż niewierna żona zobowiązana jest do dozgonnej pokuty i wstrzeźliwości¹³³. W podobnym tonie wypowiadają się biskupi obradujący

¹³¹ „Can. 11. Si quis homo habet mulierem legittimam, et frater eius adulteravit cum ea, ille frater vel illa femina qui adulterium perpetraverunt, interim quo vivunt, numquam habent coniugium. Ille cuius uxor fuit, si vult, potestatem habet accipere aliam.

Can. 16. Si quis vir dimiserit uxorem suam et dederit comiatum pro religionis causa infra monasterium Deo servire aut foras monasterium dederit licentiam velare, sicut diximus propter Deum, vir illius accipiat mulierem legittimam. Similiter et mulier faciat. Georgius consensit.

Can. 17. Si quis cum matre et filia in adulterio mansit [...] postea ille vir, si acceperit, mulierem dimittat, usque in diem mortis suae non habeat uxorem, et illa mulier quam reliquerit accipiat virum.

Can. 19. Si quis leprosus mulierem habeat sanam, si vult ei donare comiatum ut accipiat virum, ipsa femina, si vult, accipiat. Similiter et vir”. Concilium Compendiense. A. Boretius. Capitularia regum Francorum. Monumenta Germaniae historica. Leges. T. 1. Pars 2. Hannover 1883, s. 37- 39.

¹³² „Nulli liceat, « excepta causa fornicationis» adhibitam uxorem relinquere et deinde aliam copulare; alioquin transgressorem priori convenit sociari coniugio”. Concilium Romanum can. 36. Mansi 14. 1009.

¹³³ „Si une union est cassée pour cause d’adultère, aucun des deux conjoints ne pourra se remarier du vivant de l’autre; la femme adultère ne le pourra pas même après la mort de son mari.” Concile à Frioul can. 10. Ch. J. Hefele. Histoire des conciles d’après les documents originaux. T. 3. Paris 1910, s. 1094.

w Chalon. Stwierdzają między innymi, że węzeł małżeński, łączący dwoje niewolników, nie może być rozerwany nawet wówczas, kiedy strony należą do dwóch różnych panów¹³⁴. Równie stanowczą i jednoznaczną jest uchwała Synodu Paryskiego. Powołując się na naukę Chrystusa, zakazuje ona zawierania powtórnych małżeństw za życia współmałżonka¹³⁵.

Zdanie biskupów frankońskich podzielają uczestnicy *Synodu w Mougncji* (852). Nakazując mężczyznom żyjącym w powtórnych związkach małżeńskich odesłać tę, która jest non legitime desponsata, zachęcają ich do ponownego połączenia się z poślubioną, zgodnie z prawem, małżonką¹³⁶.

Nieco inne stanowisko przyjmują biskupi zebrani na *Synodach w Bourges* (1031) i w *Limoges* (1031). Zabraniając wstępowań w powtórne związki osobom żyjącym w separacji z powodów różnych od niewierności małżeńskiej, sankcjonują zarazem powtórne małżeństwo w przypadku dopuszczenia się cudzołóstwa przez jedną ze stron¹³⁷.

Zdecydowane i nie budzące żadnych wątpliwości stanowisko zajmują, obradujący pod przewodnictwem Leona IX, uczestnicy *Synodu w Reims* (1049). Zakazują oni, pod sankcją ekskomuniki, wszelkich powtórnych małżeństw ludziom mającym zobowiązania małżeńskie wynikające z nadal istniejącego legalnego związku. Do zawarcia nowego małżeństwa, zaznaczają biskupi uczestniczący w synodzie, nie uprawnia nawet fornicationis causa¹³⁸.

W podobnym stanowczym tonie wypowiedzą się ojcowie *Soboru Florenckiego* (1439-1445) z papieżem Eugeniuszem IV na czele. W ad-

¹³⁴ „Dictum est nobis, quod quidam legitima servorum matrimonia potestativa quadam presumptione dirimant, non adtendentes illud Evangelii: *Quod Deus coniunxit homo non separet*. Unde nobis visum est, ut coniugia servorum non dirimantur, et si diversos dominos serviant suis. Et hoc in illis observandum est, ubi legalis coniunctio fuit, et per voluntatem dominorum”. Concilium Cabillonense c. 8, C. XXIX, 2.

¹³⁵ „Quod nisi causa fornicationis, ut Dominus ait, non sit uxor dimittenda, sed potius sustinenda. Et quod hi, qui causa fornicationis dimissis uxoris suis alias ducunt, Domini sententia adulteri esse notentur”. Concilium Parisiense can. 2. Mansi 14. 596.

¹³⁶ Concilium Moguntinum II can. 12. A. Boretius. *Capitularia regum Francorum. Monumenta Germaniae historica. Leges. T. 1. Pars 2, s. 410.*

¹³⁷ „Ut illi qui uxores legitimas sine culpa fornicationis dimittunt, alias non accipiant illis viventibus, nec uxores viros, sed sibimet reconcilientur”. Concilium Bituricense can. 16. Mansi 19. 505; Zob. także Concilium Lemovicense II can. 16. Mansi 19. 535.

¹³⁸ „Ne quis legitima uxore derelicta aliam duceret”. Concilium Remense can. 12. Mansi 19. 742.

resowanej do Ormian Konstytucji apostołskiej „Exultate Deo”, pocuzając o nierozzerwalności małżeństwa, stwierdzą wyraźnie: Chociaż z powodu cudzołóstwa wolno przeprowadzić separację co do współżycia małżeńskiego, nie można jednak zawrzeć innego małżeństwa, gdyż ważnie zawarty związek małżeński jest trwały¹³⁹.

Treść wspomnianego wyżej „Dekretu dla Ormian” potwierdzą orzeczenia *Soboru Trydenckiego* (1545-1563). Pośród wielu kanonów, uchwalonych na przedostatniej, XXIV sesji soborowej, w całości poświęconej sakramentowi małżeństwa, obradujący pod przewodnictwem Piusa IV ojcowie soborowi stanowczo potępiają wszelkie opinie dopuszczające rozwiązanie węzła małżeńskiego i zawarcie nowego związku za życia współmałżonka. Potwierdzając absolutną nierozzerwalność skonsumowanego przez strony małżeństwa chrześcijan, przyznają zarazem, iż istnieje możliwość bądź przeprowadzenia separacji małżonków, bądź rozwiązania małżeństwa nie dopełnionego¹⁴⁰.

¹³⁹ „[...] Quamvis autem ex causa fornicationis liceat tori separationem facere, non tamen aliud matrimonium contrahere fas est, cum matrimonii vinculum legitime contracti perpetuum sit”. Eugenius IV. Const. apost. *Exultate Deo* nr 15. Fontes. T 1, s. 76; Zob. także A. Lefebvre-Teillard. L'indissolubilité du lien matrimonial du concile de Florence au concile de Trente. „Revue de Droit Canonique” 38: 1988, s. 69-77; Dec. c. Boccafola z 15. 02. 1988 r. RRDec. 80: 1988, s. 88.

¹⁴⁰ „Kan. 5. Jeśli ktoś twierdzi, że z powodu herezji lub przykrego pożycia albo celowego odsunięcia się małżonka może być rozwiązany węzeł małżeński – niech będzie wyklęty.

Kan. 6. Jeśli ktoś twierdzi, że małżeństwo zawarte, lecz nie dopełnione, nie może być rozwiązane przez uroczyste śluby zakonne jednego z małżonków – niech będzie wyklęty.

Kan. 7. Jeśli ktoś twierdzi, że Kościół myli się, gdy głosił i głosi zgodnie z nauką Ewangelii i Apostołów (Mk 10; 1 Kor 7), że węzeł małżeński nie może być rozwiązany z powodu cudzołóstwa jednego z małżonków i że żadna ze stron, nawet niewinna, która nie dała powodu do cudzołóstwa, nie może zawrzeć innego małżeństwa za życia drugiego małżonka, i że cudzołoży ten, kto opuściwszy cudzołożną żonę, weźmie sobie drugą, lub ta, która opuściwszy cudzołożnego męża, wyjdzie za innego – niech będzie wyklęty.

Kan. 8. Jeśli ktoś twierdzi, że Kościół się myli, gdy z wielu przyczyn pozwala na separację małżonków co do współżycia małżeńskiego lub co do wspólnego mieszkania na określony lub nieokreślony czas – niech będzie wyklęty”. Concilium Tridentinum. Sessio XXIV. H. Denzinger. C. Bannwart, J. Umberg, K. Rahner. Enchiridion symbolorum. Freiburg 1960 nr 975-978. Tłum. polskie: S. Głowa, I. Bieda. Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła. Poznań 1997, s. 505; Zob. także L. Bressan. Il canone tridentino sul divorzio per adulterio e l'interpretazione degli autori. Roma 1973, s. 193-224; Tenze. De indissolubilitate matrimonii iuxta Concilium Tridentinum: opiniones recentiores, animadversiones et nova documenta. „Periodica” 69: 1980, s. 503-554; J. Bernhard. L'indissolubilité du mariage au concile de Trente. „Revue de Droit Canonique” 38: 1988, s. 78-99; P. Huizing. La dissolution du mariage depuis le concile de Trente. „Revue de Droit Canonique” 21: 1971, s. 127-145.

Dogmatyczne uchwały¹⁴¹ Soboru Trydenckiego *Benedykt XV i Pius XII* wyrażą w formie zwięzłych norm prawnych. Istotnymi przymiotami każdego małżeństwa, postanowią kodyfikatorzy prawa Kościoła rzymskokatolickiego i Katolickich Kościołów Wschodnich, są jedność i nierozzerwalność; w małżeństwie chrześcijan szczególnej mocy dodaje im sakrament¹⁴². Wykluczenie pozytywnym aktem woli któregoś z tych przymiotów powoduje nieważność zawieranego małżeństwa¹⁴³. Małżeństwo chrześcijan ważne i dopełnione, stanowi ustawodawca, nie może być rozwiązane przez żadną władzę ludzką¹⁴⁴. Możliwe jest rozwiązanie niedopełnionego małżeństwa ważnie zawartego przez dwoje chrześcijan bądź przez osobę ochrzczoneą z niechrześcijaninem. Małżeństwo takie może być rozwiązane bądź z mocy samego prawa przez uroczystą, udzieloną dla słusznej przyczyny, na prośbę obojdwu czy nawet jednej, także wbrew woli drugiej, ze strony¹⁴⁵. Kościół, korzystając z przywileju Pawłowego, może także rozwiązać małżeństwo zawarte między nie ochrzczoneymi, nawet dopełnione, jeżeli jedna ze stron bądź obie nawrócą się, a po przyjęciu chrztu małżeństwa nie dopełniono. Przywileju tego nie można zastosować w przypadku małżeństwa między stroną ochrzczoneą i nie

¹⁴¹ Zdaniem większości komentatorów tekst traktujący o nierozzerwalności małżeństwa, zatwierdzony przez Ojców Soboru Trydenckiego, choć jest czymś więcej niż czysto dyscyplinarnym zarządzeniem, nie posiada jednak charakteru formalnej definicji dogmatycznej. Odnosząc się on do Objawienia, nie określa w sposób wyraźny objawionej doktryny; wyjaśnia jedynie, iż powszechnie obowiązująca w Kościele praktyka nierozzerwalności małżeństwa wynika z Tradycji. Zaliczany jest on do orzeczeń zwanych *proximum fidei*. Zob. L. Ōrsy, Małżeństwo chrześcijańskie. „Kościół i Prawo” 4: 1985, s. 176-178; W. Góralski, Małżeństwo. W: Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. T. 3. Lublin 1986, s. 220.

¹⁴² „Essentiales matrimonii proprietates sunt unitas ac indissolubilitas, quae in matrimonio christiano peculiarem obtinent firmitatem ratione sacramenti”. Kan. 1013 § 2 CIC; Zob. także Pius XII. Motu proprio *Crebrae allatae sunt* can. 2. AAS 41: 1949, s. 90.

¹⁴³ „At si alterutra vel utraque pars positivo voluntatis actu excludat [...] essentialium aliquam matrimonii proprietatem, invalide contrahit”. Kan. 1086 § 2 CIC; Zob. także Pius XII. Motu proprio *Crebrae allatae sunt* can. 77 § 2.

¹⁴⁴ „Matrimonium validum ratum et consummatum nulla humana potestate nullaque causa, praeterquam morte, dissolvi potest”. Kan. 1118 CIC; Zob. także Pius XII. Motu proprio *Crebrae allatae sunt* can. 107.

¹⁴⁵ „Matrimonium non consummatum inter baptizatos vel inter partem baptizatam et partem non baptizatam, dissolvitur tum ipso iure per sollemnem professionem religiosam, tum per dispensationem a Sede Apostolica ex iusta causa concessam, utraque parte rogante vel alterutra, etsi altera sit invita”. Kan. 1119 CIC; Zob. także Pius XII. Motu proprio *Crebrae allatae sunt* can. 108.

ochrzczonej, zawartego po uzyskaniu dyspensy od przeszkody różnej religii¹⁴⁶.

Podobne dyspozycje zawierają „Codex Iuris Canonici” i „Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium”, promulgowane przez *Jana Pawła II*. Kodeksy te, będąc między innymi owocem odnowy prawa kanonicznego, zapoczątkowanej przez *Sobór Watykański II*¹⁴⁷, stanowią: „Istotnymi przymiotami małżeństwa są jedność i nierozzerwalność, które w małżeństwie chrześcijańskim nabierają szczególnej mocy z racji sakramentu”¹⁴⁸. Wspomniane „istotne przymioty małżeństwa – jedność i nierozzerwalność – wpisane są w samą jego istotę”¹⁴⁹. Bezwzględna nierozzerwalnością, podkreśla prawodawca, cieszą się małżeństwa chrześcijan ważne zawarte i dopełnione; takie związki mogą być rozwiązane jedynie przez śmierć jednego z małżonków¹⁵⁰. Małżeństwo niedopełnione może być dla słusznej przyczyny rozwiązane przez Biskupa Rzymskiego, na wniosek obydwu stron lub tylko jednej, choćby druga się nie zgadzała¹⁵¹. Małżeństwo ważne zawarte przez osoby nie

¹⁴⁶ „Legitimum inter non baptizatos matrimonium, licet consummatum, solvitur in favorem fidei ex privilegio Paulino. Hoc privilegium non obtinet in matrimonio inter partem baptizatam et partem non baptizatam inito cum dispensatione ab impedimento disparitatis cultus”. Kan. 1120 § 1-2 CIC; Zob. także Pius XII. Motu proprio *Crebrae allatae sunt* can. 109.

¹⁴⁷ Stanowisko Ojców Soborowych na temat trwałości małżeństwa najpełniej wyrażają Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym nr 47-52 i Dekret o apostołstwie świeckich nr 11. Podstaw nierozzerwalności węzła małżeńskiego autorzy wspomnianych dokumentów upatrują w woli Boga, twórcy małżeństwa, w nieodwołalnej osobistej zgodzie stron, w pomyślności samej rodziny i całego społeczeństwa ludzkiego oraz, w małżeństwie chrześcijańskim, w wyniesieniu go do porządku sakramentalnego. Nadto, jak zauważają Ojcowie Soborowi, trwałość tego węzła należy do istoty samego pojęcia małżeństwa, będącego nie tyle umową co przymierzem, zbudowanym na miłości i pełnym obopólnym darze stron. Zob. Acta Concilii Vaticani II. Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis *Gaudium et spes* nr 48; Acta Concilii Vaticani II. Decretum de apostolatu laicorum *Apostolicam actuositatem* nr 11.

¹⁴⁸ Kan. 1056 KPK; Kan. 776 § 3 CCEO.

¹⁴⁹ Jan Paweł II. Przemówienie do pracowników i adwokatów Roty Rzymskiej. *Małżeństwo i rodzina są nierozzerwalne* (01. 02. 2001). „L'Osservatore Romano”, wyd. pol., 4: 2001, s. 34, nr 5.

¹⁵⁰ Kan. 1141 KPK; Kan. 853 CCEO; Zob. także A. De La Hera. Indisolubilidad y consumacion del matrimonio. „Revue de Droit Canonique” 26: 1976, s. 351-370.

¹⁵¹ Kan. 1142 KPK; Kan. 862 CCEO.

Uprawnienie to ma swe źródło w tzw. zastępczej władzy papieża (*potestas vicaria*), na mocy której Biskup Rzymski może dyspensować od przepisów prawa Bożego, obowiązujących jedynie na podstawie dobrowolnego aktu ludzkiego. Do ważności takiej dyspensy konieczne jest istnienie poważnej i słusznej przyczyny. Zob. R. Charland. Le pouvoir de L'Eglise sur les liens du mariage. „Revue de Droit Canonique” 17: 1967, s. 32-39; U. Navarrete. Potestas vica-

ochrzczone, nawet jeśli zostało dopełnione, Kościół ma prawo rozwiązać na podstawie przywileju Pawłowego¹⁵². Papież, na mocy potestas vicaria, może rozwiązać, dla dobra wiary strony przyjmującej chrzest, małżeństwo zawarte między nie ochrzczoneymi bądź między stroną ochrzczoneą a nie ochrzczoneą¹⁵³. Zachowanie wspólnego pożycia mał-

ria Ecclesiae. Evolutio historica conceptus atque observationes attenta doctrina Concilii Vaticani II. „Periodica” 60: 1971, s. 431-483; J. Glemp. Obecny stan prawny postępowania o dyspensę od małżeństwa niedopełnionego. „Prawo Kanoniczne” 17: 1974, nr 3-4, s. 117-130; B. Marchetta. Scioglimento del matrimonio canonico per inconsumazione e clause proibitive di nuove nozze. Dottrina-Procedura-Giurisprudenza. Padova 1981; G. Bartoszewski. Postępowanie w procesie o uzyskanie dyspensy od małżeństwa zawartego, ale niedopełnionego. „Kościół i Prawo” 7: 1990, s. 119-132; K. Dullak. Postępowanie o dyspensę w sprawach *super rato*. „Jus Matrimoniale” 8: 2003, s. 147-177.

¹⁵² Strona ochrzczonea ma prawo skorzystać z przywileju Pawłowego, jeśli strona nie ochrzczonea odeszła. Prawa tego nie posiada konwertyta, który spowodował odejście małżonka nieochrzczonego. Uważa się, że strona nieochrzczonea odchodzi, jeżeli nie chce mieszkać ze stroną ochrzczoneą lub mieszkać z nią w zgodzie bez obrazy Stwórcy. Jeśli strona nieochrzczonea odeszła, jej małżeństwo zostaje rozwiązane *ex privilegio paulino* dla dobra wiary strony, która przyjęła chrzest, przez sam fakt zawarcia nowego małżeństwa przez stronę ochrzczoneą. Ta, aby ważne zawarła nowe małżeństwo, musi przedłożyć stronie nie ochrzczonej tzw. interpelację. Zob. Kan. 1143, 1144, 1145, 1146, 1147, 1150 KPK; Kan. 854, 855, 856, 857, 858, 861 CCEO; J. Tomko. De dissolutione matrimonii in favorem fidei eiusque fundamento theologico. „Periodica” 64: 1975, s. 99-139; W. Góralski. Kościelne prawo małżeńskie. Płock 1987, s. 121-123; M. Zurowski. Kanoniczne prawo małżeńskie Kościoła Katolickiego. Katowice 1987, s. 408-413; W. H. Woestman. Special Marriage Cases. Ottawa 1994, s. 33-46.

¹⁵³ Kan. 1148, 1149 KPK; Kan. 859, 860 CCEO.

Osoba nieochrzczonea, która miała równocześnie kilka żon (kilku mężów), po przyjęciu chrztu w Kościele katolickim, jeśli jej trudno pozostać z pierwszym z małżonków, może zatrzymać jednego z nich oddalając pozostałych. W tym przypadku papież, pozwalając na zatrzymanie jednego z wielu małżonków, rozwiązuje pierwszy naturalny związek nowo ochrzczonego. Prawodawca nie żąda tutaj ani odejścia strony niewiernej, ani interpelacji, będących koniecznym warunkiem w przypadku zastosowania przywileju Pawłowego; domaga się jedynie, po przyjęciu chrztu przez konwertytę, zawarcia małżeństwa z zachowaniem formy przepisanej przez prawo kanoniczne. Podobne rozwiązanie małżeństwa naturalnego mocą tzw. przywileju Piotrowego, na korzyść wiary strony przyjmującej chrzest, będące zarazem zezwoleniem na zawarcie nowego związku małżeńskiego, może mieć miejsce w sytuacji, kiedy nowo ochrzczoney w Kościele katolickim, nie może, z racji uwięzienia lub przesładowania, nawiązać współzamieszkania z nieochrzczoneym współmałżonkiem. Aby wspomniane dyspensy papieskie były ważne udzielone, bezwzględnie muszą być spełnione następujące warunki: żadna ze stron nie przyjęła chrztu w czasie trwania pożycia małżeńskiego, po ewentualnym przyjęciu chrztu strona nieochrzczonea nie nawiązała pożycia małżeńskiego, osoba nieochrzczonea lub ochrzczonea poza Kościołem katolickim pozostawiła stronie katolickiej wolność i możliwość wyznawania własnej religii oraz ochrzczenia i wychowania po katolicku potomstwa. Ponadto wymaga się między innymi istnienia całkowitego rozkładu pożycia małżeńskiego, przekreślającego możliwość jego wznowienia oraz pewności, iż udzielenie dys-

żeńskigo, do którego zobowiązane są strony, może być zawieszona, na stałe bądź czasowo, jeśli jedna ze stron dopuści się przewidzianego przez prawo działania godzącego w dobro współmałżonka lub potomstwa. Przyczynami usprawiedliwiającymi separację, to jest uchylenie wspólnoty małżeńskiej (*separatio a toro, mensa et cohabitatione*) bez prawa wstępowania przez strony w nowy związek małżeński, są cudzołóstwo współmałżonka bądź takie jego postępowanie, które czyni niebezpiecznym lub nazbyt trudnym życie wspólne dla drugiej strony albo dla potomstwa¹⁵⁴.

Jak podkreśla Jan Paweł II, „podstawowy obowiązek” Kościoła stanowi dzisiaj „potwierdzenie z mocą [...] nauki o nierozzerwalności małżeństwa, także po to, aby rozproszyć cień, jaki na nierozzerwalność węzła małżeńskiego wydają się rzucać pewne opinie formułowane w środowisku teologiczno-kanonicznym, [wśród nich – J. K.] twierdzenia sprzyjające przezyciężeniu absolutnej niezgodności między małżeństwem zawartym i dopełnionym a zawarciem nowego małżeństwa przez jednego z małżonków za życia drugiego”¹⁵⁵.

Kościół, wierny Chrystusowi, przyznaje papież, musi zdecydowanie przypominać „radosne orędzie o bezwzględnie wiążącej mocy owej

pensy nie będzie powodem zgorszenia bądź wielkiego zdziwienia wiernych. Osoba nowo ochrzczona w Kościele katolickim, jak też osoba należąca do tegoż Kościoła, z którą ta pierwsza ma zamiar się połączyć, nie mogą być przyczyną rozbitcia małżeństwa, o którego rozwiązanie się prosi. Małżeństwo strony katolickiej ze stroną nie ochrzczonej zawarte za dyspensą *ab impedimento disparitatis cultus* może być rozwiązane, po spełnieniu wyżej wymienionych warunków, jedynie wtedy, gdy strona ochrzczona, z racji na miejscowe uwarunkowania i niewielką liczbę katolików, nie mogła uniknąć tego małżeństwa i prowadzić tam życia zgodnego z przyjętymi zobowiązaniami religijnymi. Strona katolicka żyjąca w związku małżeńskim zawartym po uzyskaniu dyspensy od przeszkody różnej religii nie może otrzymać wspomnianej wyżej dyspensy, jeśli ponownie pragnie wstąpić w związek małżeński z osobą nieochrzczonej, która nie nawraca się. Zob. *Sacra Congregatio pro Doctrina Fidei. Instructio pro solutione matrimonii in favorem fidei Ut notum est. Congregatio pro Doctrina Fidei. Documenta inde a Concilio Vaticano secundo expleto edita (1966-1985)*. Libreria Editrice Vaticana 1985, s. 65-66; U. Navarrete. *De termino „Privilegium Petrinum” non adhibendo. W: De matrimonio coniectanea. Romae 1970, s. 375-411; W. H. Woestman. Special Marriage Cases. Ottawa 1994, s. 47-66.*

¹⁵⁴ Kan. 1151, 1152, 1153, 1154, 1155 KPK; Kan. 863, 864, 865, 866 CCEO; Zob. także Dec. c. Funghini z 17. 04. 1991 r. RRDec. 83: 1991, s. 247; B. Prevot. *Separazione dei coniugi. Convalidazione del matrimonio. „Apollinaris” 57: 1984, s. 151-164; W. H. Woestman. Special Marriage Cases, jw., s. 67-76; G. Dzierżon. Separacja stała podczas trwania węzła małżeńskiego. „Jus Matrimoniale” 5: 2000, s. 151-168.*

¹⁵⁵ Jan Paweł II. Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej. *Nierozzerwalność sakramentalnego węzła małżeńskiego* (21.01.2000). „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 3: 2000, s. 30, nr 2.

miłości małżeńskiej, która w Jezusie Chrystusie znajduje swój fundament i swoją siłę¹⁵⁶. Musi ją przypominać tym, którzy w naszych czasach uważają za trudne lub wręcz niemożliwe związanie się z jedną osobą na całe życie, i tym, którzy niestety mają poglądy wypaczone przez kulturę odrzucającą nierozzerwalność małżeństwa i wręcz ośmieszającą zobowiązanie małżonków do wierności.

Kościół nie może nie przypominać, iż „zakorzeniona w osobowym i całkowitym obdarowaniu się małżonków i wymagana dla dobra dzieci nierozzerwalność małżeństwa znajduje swoją ostateczną prawdę w zamyśle Bożym wyrażonym w Objawieniu: Bóg chce nierozzerwalności małżeństwa i daje ją jako owoc, jako znak i wymóg miłości absolutnie wiernej, którą On darzy człowieka i którą Chrystus Pan żywi dla swego Kościoła”¹⁵⁷.

Prawda o bezwzględnie wiążącej mocy miłości małżeńskiej nie jest mglistą abstrakcją ani piękną formułą, wyrażającą wspólne pragnienie osób, które postanowiły zawrzeć małżeństwo. Orędzie to jest raczej zakorzenione w nowości przyniesionej przez chrześcijaństwo, która czyni małżeństwo sakramentem. Chrześcijańscy małżonkowie, którzy otrzymali „dar sakramentu”, są powołani, aby z pomocą łaski Bożej dawać świadectwo o świętej woli Pana: „Co więc Bóg złączył, niech człowiek nie rozdziela” (Mt 19, 6), to znaczy o bezcennej wartości nierozzerwalności małżeńskiej¹⁵⁸.

Zakończenie

Kościół, któremu Chrystus Pan powierzył depozyt wiary, jako stróż i autentyczny tłumacz Objawienia niezmiennie głosił i głosi naukę o nierozzerwalności małżeństwa. Wyrazem wypełniania tej nauczycielskiej misji Kościoła są liczne dekryty soborowe i synodalne oraz uroczyste bądź zwyczajne orzeczenia Biskupów Rzymskich. Studium tych oficjalnych orzeczeń Magisterium Kościoła oraz dość zgodnych świadectw Ojców, Doktorów i pisarzy kościelnych, pozwalają nam gruntownie poznać tak samą naukę Kościoła w kwestii trwałości wspólnoty małżeńskiej, jak i systematyczny rozwój tej doktryny.

¹⁵⁶ Ioannes Paulus II. *Familiaris consortio* n. 20.

¹⁵⁷ Tamże.

¹⁵⁸ Tamże.

Zadaniem wszystkich wiernych, których szczerym pragnieniem jest służba prawdzie i dobru, i co za tym idzie – zachowanie niezmiennej nauki Kościoła na temat nierozzerwalności małżeństwa oraz ochrona dobra Ludu Bożego, winno być staranie o ukazanie pełnego splendoru prawdy o rzeczywistości małżeństwa chrześcijańskiego tak, by prawda ta mogła roztoczyć swój blask i pozwoliła wielu odnaleźć prawą drogę i ich ostateczny cel, którym jest Bóg.

L'indissolubilité du mariage dans la doctrine et la législation de l'Eglise

Resumé

L'auteur montre la splendeur du mariage comme l'union indissoluble. Il présente la doctrine et la législation de l'Eglise sur l'indissolubilité du mariage à l'aspect historique.

De nombreux témoignages des Pères de l'Eglise, décisions et instructions des papes et décrets des conciles et des synodes, ils confirment la doctrine notoire et immuable de l'Eglise sur le lien conjugal.